

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ (1873-1913)*

Gürsoy ŞAHİN**

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, 1873 yılından itibaren Manastır vilayetinde faaliyet göstermeye başlayan Amerikalı Protestan misyonerlerin 1913 yılına kadar geçen süre içerisindeki faaliyetlerini irdelemektir. Bu kapsamda misyonerlik çalışmalarının bölgenin sosyal ve siyasi hayatına etkileri, buna karşılık Osmanlı yetkililerinin aldığı tedbirler de ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Avrupa Türkiyesi Misyonuna bağlı olarak 1873 yılının Ekim ayında kurulmuş olan Manastır istasyonu, Amerikan Board teşkilatının en batıdaki istasyonu idi. Bu istasyonda görevli misyonerler 1878’de kızlar için bir yatılı okul, 1904’te de bir yetimhane açmışlardır. Ayrıca ikametgâh olarak kullanılan bazı haneleri de sağlık ve eğitim amacıyla faaliyete geirmışlerdir. Misyonerler açtıkları eğitim kurumları yanında Protestanlığın tebliği amacıyla dinî kitap basım ve dağıtım faaliyetleri de yürütmüşlerdir.

Osmanlı Devleti, 1901 yılında Fransız kurumlarına emlak vergisinden muafiyet ve gümrük dokunulmazlığı gibi ayrıcalıklar tanıyan bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştı. Bu anlaşma diğer devletlere de emsal teşkil etmiş, bu bağlamda ABD’li misyonerler de 1903 yılından itibaren aynı haklardan yararlanmak için harekete geçmişti. Uzun ısrarlar ve siyasi manevralar sonucunda 1907 yılında Manastır’daki yatılı kız okulu ile yetimhane gibi Amerikan kurumları mevzuattaki şartları sağlamak koşuluyla diğer devletlere tanınan muafiyetlerden yararlanma hakkını elde etmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere misyonerler ABD’nin bölgede siyasi nüfuzunu belirgin hale getirmek için çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Araştırmanın kaynaklarını temel olarak Osmanlı Arşivinde mevcut belgeler oluşturmuştur. Ayrıca konuyla ilgili bilgi ve yorumlara yer veren misyoner raporları

* Bu alışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonunca desteklenmiştir. Proje No: 18.KARİYER.11.

** Prof. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Afyonkarahisar, ORCID: orcid.org/0000-0002-7817-2043, E-mektup: gsahin@aku.edu.tr

GÜRSOY ŞAHİN

ve ABD’li Protestan misyonerlerin Manastır vilayetindeki faaliyetleri ile ilgili bilgi veren diğer kaynaklar dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Manastır Şehri, Protestanlık, Misyonerlik, 1873-1913, Balkanlar, Osmanlı Devleti.

THE AMERICAN PROTESTANT MISSIONARIES IN THE MONASTIR (BITOLA) PROVINCE AND THEIR ACTIVITIES (1873-1913)

ABSTRACT

The main purpose of this study is to investigate the activities of the American Protestant missionaries getting into act in the Monastir Province during the period from 1873 until 1913. In this scope, the influence of the missionary activities on the social and political life of the area and the precautions taken by the Ottoman authorities against this have also been tried to be revealed.

The Monastir station established in October, 1873 based on the European Turkey Mission was the station placing in the westernmost of the American Board organization. The missionaries in charge at this station opened a boarding school for girls in 1878 and also a home for orphans in 1904. Furthermore, they also got into act some places used as domicile for the purpose of health and education. In addition to the educational institutions founded by the missionaries, they also carried out activities of publishing and distributing religious books for the declaration of Protestantism

The Ottoman Empire had to sign a treaty enabling privileges such as immunity from real property tax and customs-exemption to the French institutions in 1901. This treaty served as a precedent for other states, and, in this regard, the American Missionaries also took action in order to benefit from the same rights starting from 1903. As a result of too much insistence and political manoeuvres, the American institutions including the boarding school for girls and the home for orphans in Monastir got the rights for benefitting from the exemptions granted to other states in 1907 on condition that they should ensure the conditions in the regulation. From this perspective, the missionaries carried out their activities in order to make apparent the political dominance of the USA in the region.

The sources of the present search were mainly the documents available in the Ottoman Archives. Moreover, the missionary reports providing information and comments related to the issue and other sources informing about the activities of the American Protestant missionaries in Monastir Province were considered.

Keywords: Monastir Province, Protestantism, Missionary, 1873-1913, Balkans, Ottoman Empire.

Giriş

Osmanlı ülkesinde misyonerlik¹ faaliyetleri, XVI. yüzyılda Fransız Katolik rahipler tarafından başlatılmış, XIX. yüzyılda ise bu çalışmalar ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bu yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarında İngiltere, Avusturya, Rusya, İtalya ve Almanya gibi farklı milletlerden misyonerleri görmek mümkündür. Farklı Hristiyan mezhepler adına faaliyet gösteren bu misyonerler aynı zamanda buldukları bölgelerde eğitim-öğretim, din, basın-yayın, sağlık ve yardım amaçlı çeşitli kurumlar oluşturmuşlardır.²

Araştırmanın konusunu oluşturan Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerinin başlaması XIX. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelir.³ Protestanlar, ABD’de XIX. yüzyıl başında *-Büyük Uyanış-* olarak tanımlanan Protestanlık hareketinden sonra bu mezhebi ilk önce Amerika’da daha sonra da tüm dünyada yayma çabası içerisine girdiler. Bu amaçla 1810 yılında ABD’nin Massachussetts Eyaleti’nin Boston kentinde toplanan üç kilisenin temsilcileri *-American Board of Commisioners for Foreign Missions-* (ABCFM) adlı misyoner kuruluşunu kurdular.⁴

¹ Latince *-göndermek-* anlamına gelen *-mittere-* kökünden türeyen misyoner, Hristiyan inanışını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisi ile donatılmış din adamı anlamına gelmektedir. Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2000, s. 13.

² Gülbadi Alan, “Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri”, *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, C. 20, S. 4, 2007, s. 464; Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, 1992, s. 1. Osmanlı ülkesindeki misyonerlik faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. Erol Güngör, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, Ötügen Yayını, İstanbul 1999, s. 15; Adnan Şişman, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak’ta Montanizm’e Dair Çalışmalar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 2, Aralık 2001, Afyon 2001, s. 1-6; Ayten Sezer, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. II, Güler Eren (ed.), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 181-191; Ömer Turan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. II, Güler Eren (ed.), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 204-214; Erdal Açıkse, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, S. 38, Yıl 7, Mart-Nisan 2001, s. 935 vd.

³ 1774 senesinde ABD’den Osmanlı Devleti’ne temsilciler gönderilmesi planlanmıştır. Fakat ilişkilerin başlaması ABD’nin bağımsızlığının ilk yıllarında yani ancak 1784’den itibaren mümkün olmuştur. Geniş bilgi için bkz. Erdal Açıkse, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, C. XIII, Hasan Celal Güzel (ed.), Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 542.

⁴ “*Amerikan Yurtdışı Misyonerler Komiserliği Masası*”. Amerikan Board teşkilatı başlangıçta Congregationalist ve Presbyterianlardan oluşmakta iken Presbyterianlar 1870 yılında Amerikan

ABCFM yetkililerinin 1819 yılında Osmanlı ülkesine bir misyoner heyeti göndermeyi kararlaştırmaları üzerine aynı yılının sonlarında Amerika'dan ayrılan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerler 15 Ocak 1820'de İzmir'e ulaştılar. Böylece 1820'de Amerikalı Protestan misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri başlamış oldu.⁵

P. Fisk ve L. Parsons'un Osmanlı ülkesine gönderilmelerindeki asıl amaç, Kudüs'e yerleşerek kutsal topraklarda Yahudiler arasında çalışmalar yapmaktır.⁶ Ancak çalışma sahaları geniş tutulan misyonerler ilk etapta çeşitli din ve ırka sahip Osmanlı topraklarını derinlemesine araştırmaya başladılar.⁷ Bu amaçla 1820'den itibaren on yıl boyunca İzmir dışında Kudüs, Beyrut ve Şam gibi Orta Doğu şehirlerinde çalışmalar yürüttüler.⁸ Ancak misyonerler, ilk tespitlerinde Yahudileri Protestanlaştırmak amacıyla gerçekleştirecekleri faaliyetlerin çok verimli sonuçlar vermeyeceğini öngördüler. Diğer taraftan Osmanlı ülkesindeki Katolik din adamları da Protestan misyonerlerin çalışmalarından son derece rahatsız idi. Yaşanan

Board'dan ayrılmışlardır. Board örgütü böylece Congregationalistlere kalmıştır. Bkz. Ömer Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, ASAM Yay., Ankara 2002, s. 101; Gürsoy Şahin, "Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine bir İnceleme", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ermeni Özel Sayısı*, C. VII, S. 1, Haziran 2005, s. 186.

⁵ Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. I, Congregational Publishing Society, Boston 1872, s. 9-11; Gülbadi Alan, *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, TTK Yayını, Ankara 2008, s. 27; İlknur Polat, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, C. LII, Sayı: 203, Ağustos 1988, s. 630; Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 192-193; Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya", s. 2; Necmettin Tozlu, "Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitim", *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, S. 38, Yıl 7, Mart-Nisan 2001, s. 923; yine bkz. Seçil Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, C. V, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 2121 vd.; Abidin Temizer, "Van'da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. II, S. 2, 2013, s. 171.

⁶ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 102-103.

⁷ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 23; Alan, *Amerikan Board'ın*, s. 27.

⁸ Açıkse, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik", s. 936; Erdal Açıkse, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yayını, Ankara 2003, s. 4; Hasan Babacan, *Ermeni Sorunu Üzerine Makaleler*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2007, s. 4; Murat Gökhan Dalyan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", *Turkish Studies*, Vol. 6/2, Spring 2011, s. 342; Anderson, *a.g.e.*, C. I, s. 14-24.

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

rahatsızlık ve bölgedeki gerginlikler sebebiyle Amerikalı misyonerler, Orta Doğu'dan Malta'ya çekildiler.⁹

Misyonerlerin Yahudiler dışında ulaşmaya çalıştıkları bir diğer topluluk Müslümanlar idi. Ancak Müslümanların *Protestanlaştırılması* yani din değiştirmesi İslam hukukuna göre ölüm cezasını gündeme getirdiği için bu durum da mümkün görünmemekteydi.¹⁰ Bunun üzerine misyonerler Osmanlı ülkesindeki diğer Hristiyan mezheplerine mensup gayrimüslimleri hedef kitle olarak seçtiler.¹¹ Bu sırada tabiri caizse *Ermenileri keşfettiler*.¹² Böylece Osmanlı topraklarında egemenlik kurmak ve kendi çıkarlarını gerçekleştirmek isteyen Avrupalı devletler, misyonerler aracılığıyla Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan gayrimüslim unsurlarla ilgili çalışmalar yapmaya ve politikalar üretmeye başladılar.¹³

Amerikan Board misyonerleri Osmanlı topraklarında ilk etapta eğitim ve basın-yayın alanlarında faaliyet göstermeye başladı. Bilahare sağlık alanındaki çalışmalar da ivme kazandı. Amerikan Board'a ait ilk eğitim kurumu 1824'te Beyrut'ta açıldı. Bilahare Osmanlı ülkesinin farklı bölgelerindeki eğitim kurumları ardı sıra geldi.¹⁴ Ancak bu dönemlerde Osmanlı-ABD arasındaki ikili ilişkiler çok kısıtlı olduğundan bu misyonerlerin beklentileri de sınırlı kaldı.

⁹ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı", *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-337; S. Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı", s. 2123-2125.

¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2. baskı, İstanbul 1999, s. 61-62, 67-69; yine S. Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı", s. 2122; 1834 yılında bu durumu eleştiren İngiliz elçisi Lord Stratford ile sohbet eden Rifat Paşa, dini meselelerde Avrupa'nın nasihatini dinleyemeyeceklerini, bu kanunları padişahın dahi değiştiremeyeceğini ifade etmektedir. Stanley Lane Poole, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (çev.) Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 9.

¹¹ Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya", s. 1-16; Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında", s. 336-337; SAkgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı", s. 2123-2125; Tozlu, *a.g.m.*, s. 921 vd; Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 29-30.

¹² Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 102-103; Anderson, *a.g.e.*, C. I, s. 90.

¹³ Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında", s. 336-337; Güngör, *a.g.e.*, s. 11; Şişman, "Misyonerlik Faaliyetleri", s. 2; Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki misyonerler herhangi bir bölgeye gittiklerinde hemen asıl gayelerini açığa vurmaz, ikinci plandaki görevlerini yapardı. Ancak uygun ortamı bulunca dini fikirlerini yaymaya çalışırlardı. Açıkses, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik", s. 936; Açıkses, *Amerikalıların Harput'taki*, s. 4; Babacan, *Ermeni Sorunu*, s. 4.

¹⁴ Alan, "Amerikan Board Okullarında", s. 465.

ABD'nin münasebetleri canlandırma konusundaki gayretlerine karşılık Osmanlı Devleti'nin ilgisiz yaklaşımı Yunan ayaklanması ve 1827'de Navarin'de donanmanın tahrip edilmesiyle değişmeye başladı.¹⁵ Bu dönemde Osmanlı Devleti bir yandan Avrupa dışında bir müttefik ararken bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden hızlı bir şekilde kurmayı planlamakta idi. Aynı zamanda Osmanlı ülkesinde bu dönemde silah imalatı olmadığından silah eksikliğini de ABD'den gidermeyi düşündü.¹⁶ Nihayet Osmanlı yönetimi yaklaşık kırk beş yıldır kendisiyle bağlantı kurmaya çalışan ABD'nin çabalarına karşılık verdi ve 7 Mayıs 1830 tarihinde iki devlet arasında *Ticaret ve Seyr-i Sefâin Anlaşması* imzalandı.¹⁷

Osmanlı Devleti ile ABD'nin 1830 yılında imzaladıkları ticaret anlaşması sayesinde iki ülkenin resmi ilişkilerinin düzenlenmesinin ardından imparatorlukta misyonerlik faaliyetleri de aynı ölçüde hızlanmıştır. Söz konusu antlaşmadan sonra Osmanlı topraklarındaki Amerikalı misyonerlerin sayısı sürekli artış göstermiştir.¹⁸ Keza Amerikalı misyonerlerin Anadolu'ya gelmeleri Katolik misyonerlere göre oldukça geç bir tarihte olmasına rağmen faaliyetlerindeki çeşitlilik, yoğunluk ve saha olarak en başarılı olanlar da ABD'li misyonerler olmuştur.¹⁹

¹⁵ Açıkşes, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin", s. 542. Bu dönemde çıkan Yunan ayaklanması ve özellikle 27 Ekim 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının Avrupa donanması tarafından tahrip edilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Amerika'ya yaklaştığı görülmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğan Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s. 15; Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁶ Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 192.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayun (HAT)*, 1213/47508, Tarih: H-29-12-1246 (10 Haziran 1831). Türk tarafı bu anlaşmayı 5 Ekim 1831 tarihinde kabul etmiştir. Osmanlı Devleti bu anlaşmaya siyasi bir karakter vermek istemiş, anlaşmanın savunma ve saldırı konusunda olmasını önermiş, ancak ABD bunu kabul etmemiştir. Geniş Bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. baskı, Ankara 1994, s. 69-73; ayrıca bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Yayını, Ankara 1991, s. IX-1; ayrıca bkz. Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 193; Açıkşes, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin", s. 543; Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki*, s. 31; Gürsoy Şahin, "XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya'da ABD'nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler", *History Studies*, C. 11, S. 1, Şubat 2019, s. 321-322.

¹⁸ Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında", s. 336-337; Akgün, "Kendi Kaynaklarından Amerikalı", s. 2123-2125.

¹⁹ Açıkşes, "Osmanlı Devleti'ndeki Misyonerlik", s. 937.

D) Amerikan Board Misyonerlerinin Manastır'daki Faaliyetlerinin Başlaması

Amerikalı Protestan misyonerlerin Balkanlar'da teşkilatlanmalarının temel nedeni Balkan halklarını Protestanlaştırmaktı. Bu amaçla 1840'lı yıllardan itibaren özellikle Bulgaristan'a ilgi duymaya başlayan ABD'li misyonerler,²⁰ Bulgarların Ortodoks kilisesinden kurtularak milli bir kilise kurmalarını ve Türk egemenliğinden ayrılmalarını hedeflemekteydi. Misyonerlerin bölgede faaliyette bulunma önerisine ABCFM merkezi başlangıçta maddi problemleri öne sürerek olumsuz yaklaştı. Ancak Amerikalı misyonerler geç kalınması halinde bölgenin Avusturya ve Fransa'nın nüfuzu altına gireceği şeklinde karşılık verdiler.²¹ Misyonerlere göre *Bulgaristan Protestanlaştırılmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan iş yarım kalacaktı.*²²

Board misyonerleri Balkanlar'da faaliyete başlama konusunda oldukça istekli idi. Ancak başlatılacak çalışmaları tek başlarına yürütebilecekleri konusunda da çekinceleri vardı. Gerek bölgenin stratejik özelliğinden dolayı Avrupalı devletlerin gerekse Ortodoks kilisesinin müdahaleleri işlerini zorlaştırabilirdi. Bu sebepten Board yetkilileri 1851 yılında bir başka Amerikan Protestan misyoner örgütü olan *Methodist Episcopal Mission*'a bölgede birlikte çalışmayı teklif etti. Önerinin kabul edilmesi üzerine Balkanlar kağıt üzerinde iki bölgeye ayrıldı. Balkan Dağlarının kuzeyi Metodistler'e, güney ve batısındaki bölgeler ise Amerikan Board'a düşmüştü.²³

Amerikan Board'a bağlı Protestan misyonerlerin Balkanlar'da kendi hisselerine düşen alandaki çalışmaları 1858 yılından itibaren başladı. Bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin başlamasındaki en büyük katkıyı şüphesiz Cyrus Hamlin sağlamıştır.²⁴ Edirne, Sofya, Eski Zağra, Filibe ve

²⁰ Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008, s. 37-38.

²¹ Erhan, *a.g.e.*, s. 284-287.

²² Aydın, *a.g.e.*, s. 38.

²³ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 106; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 92; Gülbadi Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri", *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, Mart-Haziran 2015, s. 3109.

²⁴ Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93; Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120; Alan ilk adımın Avrupa Türkiyesi Misyonu'na ait bölgeye sınır olan Edirne şehrinde 1857 yılında bir merkez oluşturulmasıyla atıldığını bildirmektedir. Bkz. Gülbadi Alan, *Osmanlı*

Samakov misyonerlerin ilk etapta çalışmalarını yürüttükleri şehirler idi.²⁵ 1870 yılına kadar *Batı Türkiye Misyonu*'nun birimi olarak faaliyet gösteren bu misyon, 31 Temmuz 1871'de *Avrupa Türkiye Misyonu* olarak yeniden teşkilatlanmıştı.²⁶ Avrupa Türkiye Misyonu, Bulgaristan'da Filibe ve Samakov'u,²⁷ Makedonya'da Manastır ve Selanik'i de kapsayacak şekilde genişledi.²⁸ Adı geçen misyon esas olarak Bulgarlar için çalışıyordu.²⁹

Araştırma konusunu oluşturan Manastır şehrinde misyonerlik çalışmalarına ilk olarak Katolikler başlamıştı. Fransız Lazaristlerin 1855'te şehre yerleşmelerinin ardından Saint-Vincent de Paul rahibeleri de gelmişti.³⁰ Katoliklerden bir süre sonra Protestan misyonerler de kentte

İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları, TTK Yayını, Ankara 2015, s. 312-313; Alan, "Avrupa Türkiye Misyonunda", s. 3109-3110; Gülbadi Alan - Mehtap Dinçer, "Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov'daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları", *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, Z. Gölen - A. Temizer (ed.), Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 760-761.

²⁵ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 313; Alan, "Avrupa Türkiye Misyonunda", s. 3110; keza bkz. Rufus Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. II, Congregational Publishing Society, Boston 1872, s. 203.

²⁶ Alan, "Avrupa Türkiye Misyonunda", s. 3110; Bazı kaynaklar bu tarihi 30 Haziran 1871 olarak kaydetmektedir. Bkz. William E. Strong, *The Story of The American Board, An Account of The First Hundred Years of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, The Pilgrim Press, Boston 1910, s. 213; U. Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika*, s. 93.

²⁷ Berrin Akalin, "Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue", *Journal of International Education and Leadership*, Volume 5, Issue 1, Spring 2015, s. 8; Polat, *a.g.m.*, s. 630.

²⁸ Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, TTK Yay., Ankara 1994, s. 543.

²⁹ Tatyana Nesterova, *American Missionaries Among the Bulgarians: 1858 - 1912*, Boulder, New York 1987, s. 23.

³⁰ 1888-1889 öğrenim yılında Katoliklerin bir erkek ve bir kız ilkokulu mevcuttu. Fransa'nın İstanbul'da bulunan elçisi Constans tarafından 1904 yılında hazırlanan tabloya göre Fransız hükümeti, Osmanlı Devleti topraklarında Fransızca eğitim yapan 62.336 öğrenci bulunduran okullara yardım yapmaktaydı. Constans'ın verdiği bilgilere göre 1904 yılında Manastır'daki Fransız okullarında 180 öğrenci mevcuttu. Ş. Mutlu'nun arşiv belgelerinden tespitlerine göre ise bu sayı 100'dür. Bkz. Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 144-145; 1901 yılında yaşanan Midilli Hadisesi sonrası Osmanlı ülkesindeki mevcudiyetleri resmen tanınan Fransız okullarının sayısı 600'ün üzerinde olup Manastır Vilayeti'ndeki okulların sayısı ise iki idi. Ş. Mutlu, *a.g.e.*, s. 158. Manastır'da mevcut Fransız okulları hakkında ayrıca bkz. Mucize Ünlü (Sarı), *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

kendilerine bir yer edinmeye çalıştılar.³¹ Esasen Manastır'da Protestan nüfusu çok azdı.³² Yerleşim tarihleri de çok eskiye dayanmıyordu.³³ Dolayısıyla misyoner grubun amacı, kendi cemaatine mensup halkın dinî ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade yerli ahali üzerinde propaganda yapmaktı.

Manastır istasyonu, Avrupa Türkiyesi Misyonu'na bağlı olarak 1873 yılının Ekim ayında kurulmuş olup Amerikan Board teşkilatının en batıdaki istasyonu idi.³⁴ Bu istasyonda faaliyet yürüten Board misyonerlerinin sayısı genel olarak üç veya dört civarındaydı. Dönemin şartlarına göre zaman zaman bu sayının arttığı veya azaldığı gözlenmektedir. Öte yandan misyonerlerin açtığı kurumlarda misyonerlerin iki katı kadar da yerli yardımcılarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Keza Protestan misyonerlerle irtibatlı olan 250 ile 400 civarında cemaatin varlığı da bilinmektedir.³⁵

Manastır'daki misyonerlik faaliyetleri 1873 yılından itibaren yerli bir yardımcı tarafından yürütülmüştür. Bu sırada misyonerler de yerel halkın dilini öğrenmekle meşgul oldular. Kaynaklara göre şehirdeki misyonerlere yardımcı olmak üzere ilk atanan yerli yardımcı yetkin bir vaizdi. Misyonerler faaliyetlerine başladıklarında 60'a yakın kişi ile irtibatları vardı. Ancak ilk heyecanın geçmesi üzere sayı 20 - 25'e kadar düştü.³⁶ 1875'te yeni bir yardımcı alınarak kilise okuluna başlatıldı. Katılım devam etmese de yerel halk *Yunan ve Protestan inancının göreceli yararlarını* tartışmaya başladı. Keza az sayıda kadınla İncil okumaları yapan misyoner Ellen R.

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Emin Yolalıcı, Samsun 1996, s. 174.

³¹ Bernard Lory - Alexandre Popovic, "Balkanların Kavşağındaki Manastır", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont- François Georgeon, (çev.) Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 67.

³² Mesela Hicri 1308 (1891) tarihli Manastır Vilayeti Salnamesinde Manastır Sancağındaki Protestanların nüfusunun toplamı 34 (otuz dört), ecnebi tebaa ise toplam 31 (otuz bir) kişi olarak kaydedilmiştir. Bkz. *Manastır Vilayetine Mahsus Salnâme*, İkinci Defa, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır (H.) 1308/1890-1891, s. 240. Yine (R.) 1305/1889 yılında Manastır Sancağında toplam 34 (otuz dört) Protestan, 4 (dört) Latin ve 47 (kırk yedi) ecnebi tebaa bulunduğu kaydedilmiştir. Bkz. *Manastır Vilayetine Mahsus Salnâme*, Birinci Defa, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır (R.) 1305/1889-1890, s. 384, 386.

³³ Lory - Popovic, *a.g.m.*, s. 69.

³⁴ Vladimir A. Tsanoff, *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to The Distribution of Nationalities in The Former Provinces of European Turkey, 1858-1918*, Sofia 1919, s. 47; Nesterova, *a.g.e.*, s. 30.

³⁵ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120.

³⁶ Paul Mojzes, "Congregational / Methodist Church in Macedonia", *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 38, Iss. 1, 2018, s. 34.

Baird'in³⁷ etkisiyle bir çok kişi İncil'e sahip oldu. Kişisel ilişkiler ve iletişim, Protestanlık çalışmalarının en önemli yollarından birisiydi. Bu süreçte misyonerler için önemli bir gelişme yaşandı. Bölgede bulunan ancak tarafımızca ismi tespit edilemeyen köylerden birisinde vaaz veren eski bir rahip ve öğretmen mezhep değiştirdi ve misyonerlere yardımcı olmaya başladı.³⁸ Bu durum kuşkusuz misyonerler için önemli bir propaganda idi.

Şehirde göreve başlayan ilk misyonerlerden John W. Baird'in bildirdiğine göre Manastır'daki misyon merkezine birçok kasaba ve köyden gelenler vardı. Bu yönüyle istasyonda çok kültürlü bir yapı oluştu. Yaklaşık yarısı Müslümanlardan oluşan grubun çok azı Asya kökenli idi. Ayrıca Bulgarlar, Rumenler, Yahudiler, Arnavutlar, Çingeneler ve Rumlar da istasyonu ziyaret etmekteydiler. Bulgarlar, XIX. yüzyılın son çeyreğinde kendi okullarına sahip olup, yalnızca Manastır'da değil Makedonya'nın diğer yerlerinde de etkinliklerini artırmaktaydılar. Diğer Hristiyanlar, bazı Bulgarlar ile birlikte Yunan kilisesini elinde tutuyorlardı. Yunanca olarak eğitim veren diğer okullar yurtdışından sağlanan desteklere rağmen yaygınlaşmadı. Yunanca konuşulan köyler Kuzey veya Orta Makedonya'da bulunmuyordu. Keza Manastır ve çevresinde Romanya'dan gelen fonlarla desteklenen çeşitli Rumen okulları da mevcuttu. Türk okullarının sayıları çoktu ancak kalite konusunda çok iyi durumda değildi.³⁹

Manastır istasyonunda görevli John W. Baird, Edward W. Jenney ve G. D. Marsh şehirde göreve başlayan ilk misyonerlerdendi. Manastır'daki istasyonda görev yapan misyoner ve misyoner aileleri arasında G. D. Marsh (1873-1874), Edward W. Jenney ve eşi Kate M. Jenney (1873-1883), John W. Baird ve eşi Ellen R. Baird (1873-1898), William Edwin Locke ve eşi (1885-1886), Lewis Bond ve eşi Fannie G. Russell Bond (1882-1904), Edward B. Haskell ve eşi Martha Haskell (1893-1894) bulunmaktadır. Misyoner çiftlerin yanı sıra Miss Sophia Crawford (1880-1884), Miss Emily

³⁷ M. G. Dalyan, Ellen R. Baird'in 1870 yılında Manastır'da görev yaptığını yazmaktadır. Bkz. Dalyan, *a.g.m.*, s. 351. Ancak Manastır istasyonu yukarıda da izah edildiği üzere 1873 yılında açılmıştır. Keza Ellen R. Baird, 1872 yılında Amerika'dan Bursa'ya gönderilmiş, 17 Eylül 1873 tarihinde John W. Baird ile evlenmiş ve aynı yıl Manastır'a gönderilmiştir. 1899'da Samakov'a transfer edilen E. Baird 20 Kasım 1917'de New York'a dönmüş ve 3 Aralık 1919'da Kaliforniya'da hayatını kaybetmiştir. Bkz. Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Ellen R. Baird," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive*, Item #16673, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16673>, (22.05.2019).

³⁸ Mojzes, *a.g.m.*, s. 34.

³⁹ Tsanoff, *a.g.e.*, s. 47.

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Lillian Spooner (1883-1884), Miss Harriet L. Cole (1884-1909),⁴⁰ Miss M. L. Matthews (1888-1920), William Paine Clarke (1904),⁴¹ Mary Haskell (1910) ve Delpha Davis (1911) de bölgede faaliyet yürüten diğer misyonerlerdendir.⁴² Görüleceği üzere Baird ailesi dışında L. Bond, W. P. Clarke ve M. L. Matthews isimli misyonerler Manastır'da on yıldan fazla faaliyet yürütmüşlerdir.⁴³

Manastır'da misyonerlik faaliyeti yürüten ve yatılı kız okulunda öğretmenlik yapan bazı misyonerlerin aldıkları eğitim ve bölgedeki faaliyet süreleri hakkında kısa bilgiler vermek gereklidir. Örneğin şehirde misyonerliğe ilk başlayan isimlerden olan Edward W. Jenney (1873-1883), 1870'de ABD'de Knox College'den, 1873 yılında da Andover Seminary'dan mezun oldu. 12 Ağustos 1873'de kendisi gibi Knox College'den mezun Kate M. Thrall ile evlendi. Misyoner çift 18 Ekim 1873'de Manastır'a gelerek faaliyetlerine başladı. 1883'e kadar burada görev yapan çift 18 Mayıs 1883'te ABD'ye dönerek misyonerlik faaliyetlerini ülkelerinde sürdürdü.⁴⁴

Bölgede aktif olarak faaliyette bulunan bir diğer misyoner John W. Baird (1873-1898), 1869'da ABD'de Beloit College'ı ve 1872'de Chicago Seminary'i bitirdi. 13 Kasım 1872'de Eski Zağra'ya gelerek burada göreve başladı. Ekim 1873'ten itibaren ise Manastır'a tayin edildi. Bu dönemde Bursa'da görevli misyoner Miss Ellen Richardson ile evlendi. 1898'e kadar

⁴⁰ 1890-1891 ve 1901-1902 yılları arasında ABD'ye gidip geri dönmüştür. Bkz. Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Personnel records for Harriet Cole," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive*, Item #11987, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11987>, (20.01.2019).

⁴¹ *The Missionary Herald at Home and Abroad*, Vol, LXXIX (79), January 1883, No. 1, s. 10; Tsanoff, *a.g.e.*, s. 47.

⁴² Mojzes, *a.g.m.*, s. 36.

⁴³ Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 120. Gerek Balkanlarda gerekse diğer Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren kadın misyonerler hakkında ayrıca bkz. Gülbadi Alan, "Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları" *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, Osman Köse (ed.), Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2016, s. 711-751.

⁴⁴ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Edward W. Jenney," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive*, Item #17012, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17012>, (14.12.2018).

Manastır'da görev yapan J. Baird ve eşi, bu tarihte Samakov'a tayin edildi. Baird çifti 1899-1901 yılları arasında ise Selanik'te görev yapmışlardır.⁴⁵

Bir diğer misyoner Lewis Bond (1882-1904) 1864'te ABD'de Princeton College'den, 1867'de Union Seminary'den mezun oldu. 1867-1868 yıllarında çalışmalarına devam eden L. Bond 1869'da papaz unvanını aldı. 1868 yılında Fannie G. Russell⁴⁶ ile evlenen L. Bond, eşi ile birlikte 3 Haziran 1868'de görevlendirildikleri Eski Zağra'da misyonerlik faaliyetlerine başladılar. Bond çifti 16 Kasım 1878'de Edirne'ye tayin edildi. 1882 yılında Manastır'da görevlendirilen Bond ailesi 1904'te ABD'ye dönene kadar burada misyonerlik yaptılar.⁴⁷

Manastır'da uzunca bir süre misyonerlik faaliyeti yürüten isimlerden bir diğeri Mary L. Matthews (1888-1920) idi. M. Matthews, Eylül 1880 - Haziran 1883 tarihleri arasında Mount Holyoke Seminary'ye katıldı ve Mount Holyoke Missionary Association (MHMA)'nin aktif bir üyesi oldu. Hastalıktan dolayı mezun olamadan okulu bıraktı. Matthews daha sonra Fisk Üniversitesi'nde iki yıl boyunca eğitim gördü. Bilahare ABCFM'ye bünyesinde misyonerlik yapmak için başvurdu.⁴⁸ Başvurusu kabul edilen M. L. Matthews 24 Eylül 1888'de Manastır'a ulaşarak misyonerlik faaliyetlerine başladı. Bu süreçte 1893-1896, 1904-1905, 1913-1915 yılları arasında çeşitli sebeplerden ABD'ye gitmiş bilahare geri dönerek faaliyetlerine devam etti. M. L. Matthews 1920'ye kadar Manastır'da misyonerlik faaliyetleri yürüttükten sonra bu tarihte kesin olarak ABD'ye döndü.⁴⁹

⁴⁵ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for John W. Baird," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16674*, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16674>, (14.12.2018).

⁴⁶ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Fannie G.R. Bond," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16735*, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16735>, (24.05.2019).

⁴⁷ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Lewis, Jr. Bond," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16736*, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16736>, (14.12.2018).

⁴⁸ http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/msh720_bioghist.html, (20.01.2019).

⁴⁹ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Mary L. Matthews," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital*

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Bir diğer misyoner Miss Sophia Crawford (1880-1884), Glens Falls Akademi ve Fort Edward Enstitü'de eğitim gördükten sonra Temmuz 1880'de Manastır'da misyonerlik yapmaya başladı. 1884'te ABD'ye döndü.⁵⁰

II) Manastır'daki Amerikan Okul ve Yetimhanesi

a) Yatılı Kız Okulu

Manastır'da Amerikalı misyonerlerin Protestanlığı tebliğ etmek üzere çalışmaları 1873 yılında başladı.⁵¹ Mutad olduğu üzere misyonerler çalışmalarına çeşitli eğitim kurumları faaliyete geçirerek başladılar. Nitekim şehirde 1878 yılında Kate M. Jenney tarafından bir okul kuruldu.⁵² Konuyla ilgili belge ve araştırmalara göre okul; Manastır'da sadece gayrimüslimlerin yaşadığı Sultaniye (Ekşimezar⁵³) mahallesi, Fil sokakta Amerikalı misyonerlerin mülkü olan 13 numaralı hanede iptidai ve rüşti derecesinde erkek ve kız çocuklara yatılı olarak dört yıllık eğitim vermek amacıyla 1878'de ruhsatsız olarak tesis olunmuştu.⁵⁴ Bölgedeki kızların eğitimi amacıyla ruhsatsız olarak açılan okulun muhtemelen genişletilmesine ihtiyaç duyulmuş ve bunun için 1881'de bir bina satın alınmıştır. Keza 1882 yılında okul için bir bina ve bir misyoner konutu daha inşa edilmiştir.⁵⁵ Kaynakların bir kısmı Osmanlı hükümetinden izin alınarak yatılı okulun açıldığını

Library for International Research Archive, Item #17254,
<http://www.dlir.org/archive/items/show/17254>, (20.01.2019).

⁵⁰ Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Sophia Crawford", *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16812,*
<http://www.dlir.org/archive/items/show/16812>, (14.12.2018).

⁵¹ Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3113.

⁵² <https://ascdc.mtholyoke.edu/exhibits/show/marymatthews/americanschoolforgirls>
(20.01.2019).

⁵³ Manastır şehrinin önemli ve mamur bir noktası olan Ekşimezar Meydanlığı'nın "Sultaniye" ve çarşısının "Hamidiye Çarşısı" ve "Lokanta caddesi" denilen güzergahın da "Hamidiye caddesi" adıyla isimlendirilmesi hakkında bkz. BOA, *Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)*, 2030/8, Tarih: H. 18-03-1316 (6 Ağustos 1898).

⁵⁴ BOA, *ŞD*, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909); *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316 Sene-i Hicrisine Mahsustur*, Birinci Defa Olarak Tertip Olunmuştur, Matbaa-i Amire, 1316, s. 1194-1195; G. Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 337; Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123; Mutlu, *a.g.e.*, s. 352; Ünlü (Sarı), *a.g.t.*, s. 174.

⁵⁵ Mojzes, *a.g.m.*, s. 37.

bildirmekte⁵⁶ ise de Osmanlı arşiv belgelerinde okulun ruhsatının 23 Haziran 1892'de Yuvan Estephan [Joan Stephan] müstear adıyla J. W. Baird adına alındığı kaydedilmektedir.⁵⁷ 1897'de ise okula ek bir bina yapılarak okulun daha da büyütüldüğü anlaşılmaktadır.⁵⁸

Manastır şehrindeki Amerikan Protestan okulu dışında Manastır vilayetinde başka misyoner okulları da bulunmakta idi. Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın emri gereği 1893 yılında hazırlanan listeye göre Amerikan Protestan mekteplerinden bir diğeri Radvişte (Radovişte) kasabasında 25 Haziran 1889 (13 Haziran 1305) tarihinde Adliye Nezareti'nin ruhsatı ile eğitime başlamıştı.⁵⁹ Söz konusu okulun yanında ayrıca 1888 yılının başında Görice (Korçe, Kortça⁶⁰)'de açılan ilk Amerikan erkek okulunu da saymak gerekmektedir. Bilahare bölgenin zengin ailelerinden Kyrias ailesinin maddi yardımları ile 1891'de yine Görice'de Amerikan kız okulu açılmıştır.⁶¹ Kaynaklara göre Arnavutluk'taki çalışmalarda halkın özellikle kız okuluna yönelik yoğun ilgileri söz konusu idi.⁶² İnşa sırasında ruhsatı alınmayan okulun ruhsatı daha sonra alınmış ancak kurallara uygun eğitim faaliyeti yürütülmediği için Osmanlı hükümetinin emri ile bilahare kapatılmıştır.⁶³

Manastır şehrindeki okul, Mariyka Raiçeva isimli bir Bulgar öğretmen ve sekiz öğrenci ile Makedonya'da 1878 yılında faaliyete başlayan ilk Amerikan misyoner okulu olup kilisenin yanı sıra bölgedeki en önemli misyoner kurumuydu. Okul eğitime başladığında öğrencilerin büyük bir kısmı gündüzlü idi.⁶⁴ Amerikan Board'un bir kolu olan *Dâhili Kadın Misyon Örgütü* (Women's Board of Interior) tarafından desteklenen okulda 1879

⁵⁶ Mojzes, *a.g.m.*, s. 37; Nesterova, *a.g.e.*, s. 67.

⁵⁷ BOA, ŞD, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

⁵⁸ Mojzes, *a.g.m.*, s. 37.

⁵⁹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 308.

⁶⁰ Görice'nin yazılış şekilleri hakkında bkz. G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonunda", s. 3114.

⁶¹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015, s. 304.

⁶² James Freeman Clarke, *Sketch of the European Turkey Mission of the American Board*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1901, s. 11; James Franklin Clarke, *Bulgaria and Salonica in Macedonia*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1895, s. 5.

⁶³ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 338; G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123.

⁶⁴ *The American Board Missions in The Near East*, From the Annual Report of 1922, s. 24; Ömer Turan, "American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms", *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 4 Oct., 2000, s. 125.

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

yılında öğretmen sayısı iki iken öğrenci sayısı da otuz dört idi.⁶⁵ Okuldaki öğretmen ve öğrenci sayıları hakkında kaynaklar farklı sayılar vermektedir. Örneğin 1888-1889 yıllarında Manastır'da Protestanlara ait yatılı kız okulunda üç bayan öğretmenin yirmi öğrenciye eğitim verdiği ifade edilmektedir.⁶⁶ Keza bir başka araştırmada kesin tarih verilmemekle birlikte muhtemelen XX. yüzyılın başlarına denk gelen dönemde Osmanlı ve Amerikan tebaasından bir müdür ile altı bayan öğretmenin görev yaptığı okulda Bulgar, Rum, Ulah, Sırp, Ermeni ve Kıptilerden kırk altı öğrenciye eğitim verildiği bildirilmektedir.⁶⁷

Yatılı okulda görev yapan idareciler arasında Sliven şehrinden Bulgar öğretmen Mariyka Raičeva (1878-1880), Mrs. E. W. Jenney (1880-1881), Sophia Crawford (1881-1884), Lillian Spooner (1884), Harriet L. Cole (1884-1909) ve Mary L. Matthews (1909-1920) bulunmaktaydı. 1913'te ve 1914'te Mary Matthews izinli olarak ülkesinde dönünce, Delpha Davis müdür olarak görev yaptı. Bu öğretmenlere, çoğunlukla Samokov Kız Okulu veya Manastır okulu mezunu olan yerli öğretmenler yardım etmekteydi. Bunlar arasında yirmi altı yıl boyunca kuruma hizmet eden Rada Pavleva dikkat çekmektedir.⁶⁸

15 Mart 1888 tarihinde yazılan bir raporda Manastır'daki Amerikan okulu hakkında bilgiler verilmektedir. Buna göre okuldaki otuz bir öğrenciden yirmisi Bulgar, dördü Rum, üçü Amerikalı, ikisi Arnavut ve ikisi Rumen idi.⁶⁹ Keza 1898-1899 (1316 Hicri) yılına ait Maarif Nezareti Salnamesinde okulun rüşti derecesinde olduğu, Yuvan Estephan tarafından 1878 (1294) yılında açıldığı, ruhsatının ise 23 Haziran 1892 (11 Haziran 1308)'de alındığı kaydedilmiştir. Altısı erkek, yirmi dördü kız toplam otuz öğrenci eğitim görmektedir.⁷⁰ 1888'in Eylül ayında Manastır'da göreve başlayan ve okulda idarecilik de yapan Mary Matthews'in kesin tarihi belirtilmeden muhtemelen 1900'lerin başında bildirdiğine göre ise okula giden öğrencilerden yirmi altısı Bulgar, üçü Arnavut, biri Yunan, beşi Rumen, biri Sırp, üçü Çingene ve biri Yahudi olmak üzere kırk kişi idi. Matthews'a göre okulun azami kapasitesi yirmi beş yatılı öğrenciye uygun olduğundan ikili eğitim yürütülmekte idi. Okulun öğrencilerini Manastırlı

⁶⁵ Turan, "American Protestant", s. 125.

⁶⁶ Lory - Popovic, *a.g.m.*, s. 73.

⁶⁷ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 337; G. Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123.

⁶⁸ Mojzes, *a.g.m.*, s. 37-38.

⁶⁹ Taşcan, *a.g.m.*, s. 48-49.

⁷⁰ *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316 Sene-i Hicrisine Mahsustur*, s. 1194-1195.

çocuklar ya da bir günlük mesafedeki yerleşim yerlerinden gelenler oluşturmakta idi. Okulun eğitim programında Din, Cebir, Fizyoloji, Botanik, Coğrafya, İngilizce ve Bulgarca dersleri bulunmaktaydı.⁷¹ Öğretmen ve öğrencilerinin çoğunun Bulgar olduğu, Manastır kız okulunun resmi eğitim dilinin 1898-1899'a kadar Bulgarca olduğu belirtilmelidir. Ancak 1899'da eğitim dili İngilizce olmuştur.⁷²

Kaynaklardan anlaşılacağı üzere yaklaşık 45.000 kişilik karma nüfusa sahip⁷³ Manastır'da faaliyet gösteren yatılı kız okulunda Mr. Bond, J. W. Baird, Miss Cole ve Matthews gibi misyonerler, yerli çalışanlar ile birlikte yedi farklı milletten kız çocuğuna yönelik Hristiyan eğitimi vermekteydiler. Ayrıca kiliselerin bulunduğu diğer kasabalara da İncil vaaz etmek amacıyla seyahatler yapılmaktaydı.⁷⁴

ABD'nin misyoner kurumlarının ruhsatları ve muafiyetleri ile ilgili hususların 1901 yılından itibaren gündeme gelmeye başladığı görülmektedir. Esasen 1901 yılında Osmanlı Devleti ile Fransa arasında İstanbul limanının inşası, Lorando ve Tubini bankerleri alacakları ve Adapazarı bataklıklarının kurutulması meselelerinden dolayı çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Fransa'nın, Midilli'deki Osmanlı gümrüğüne el koyması (Midilli Vakası⁷⁵) neticesinde 1901 yılında Osmanlı ile Fransa

⁷¹ <https://ascdc.mtholyoke.edu/exhibits/show/marymatthews/americanschoolforgirls> (20.01.2019); keza <https://ascdc.mtholyoke.edu/exhibits/show/marymatthews/marymatthewstimeline> (22.05.2019).

⁷² Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 111; Aydın, *a.g.e.*, s. 51-52. Misyonerlerin farklı bölgelerdeki eğitim öğretim programları hakkında bkz. Eyüp İzci-Murat Gökhan Dalyan, "19. Yüzyıl Misyonerlik Anlayışına Göre Kadın Eğitimi (ABCFM'in Türkiye'deki Uygulamaları), *2.Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak "Kadın" Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı*, C. I, (yay.haz. Ö. Akkaynak-İ. Abbasova), Adnan Menderes Üniversitesi Yay., Aydın 2010, s. 242.

⁷³ Ünlü (Sarı), *a.g.t.*, s. 117; Gürsoy Şahin, "XX. Yüzyılın Başlarında Manastır Vilayeti'nde Suç ve Asayişe Dair Bazı Tespitler", *Osmanlı Dönemi Balkanlar'da Kültürel ve Sosyal Hayat*, (edt.) Z.Gölen - A.Temizir, Gece Kitaplığı Yayını, Ankara 2018, s. 348.

⁷⁴ 1911-1912 yıllarında altmış sekiz kız, Miss Mary Matthews'un kontrolü altında olup yeni üyelerden Delpha Davis kendisine yardım etmekte idi. W. P. Clarke ise şehirdeki ve istasyonlarındaki Evanjelik işlerden sorumlu idi. Davis Brewer Eddy, *What Next in Turkey; Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, The American Board, Boston 1913, s. 105.

⁷⁵ Fransız tebaasından Lorando adlı bir bankerin hazineden önemli bir miktarda alacağı bulunmakta idi. Buna ait bir de mahkeme ilamı bulunduğu ancak Osmanlı maliyesinin bu parayı ödemediği anlaşılmaktadır. Fransız Büyükelçisi Constans, Hariciye Nazırı ve Sadrazama bir çok kez başvurduğu halde bu para tahsil edilememiştir. Alacaklarının ödeme

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

arasında bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti, diğer müesseseler yanında Fransız okullarının mevcudiyetlerini tanımış, bunların tamir edilmelerini, yeniden inşa ve genişletilmelerini kabul etmişti. Aynı zamanda bu kurumlara emlak vergisinden muafiyet ve gümrük dokunulmazlığı da tanınmıştı. Ayrıca Osmanlı hükümetine yapılan müracaata altı ay içinde yetkililer tarafından itiraz edilmezse müsaade alınmış ve muafiyetler kazanılmış sayılacaktı. Yani 1901 anlaşması ile yabancı okullara ilişkin *ahdi* safha başlamış oldu.⁷⁶

b) Yetimhane

Amerikan kurumlarının ruhsat ve muafiyet sorunları devam ederken Makedonya’da, 2-3 Ağustos 1903 tarihinde *Makedonya İç Devrim Örgütü* tarafından Osmanlı yönetimine karşı başlatılan ve bölgenin en ciddi ayaklanması olarak bilinen *İlinden Ayaklanması* (Aya İlya Günü Yortusu Ayaklanması) patlak vermişti.⁷⁷ Makedonya’nın o güne kadar gördüğü en

şekli hakkında müzakereler devam ederken Fransa, Osmanlı Devleti’ne askeri gücünü kullanarak yaptırımında bulunmaya karar vermiştir. Bu sırada Fransız yetkililerin, Osmanlı Devleti’nden Fransa himayesindeki okul, hastane ve dini müesseselerin tanınmasını, çıkan karışıklıklardan dolayı 1894, 1895, 1896 yıllarında zarar gören kurumlarının onarımı için ferman yayınlanmasını ve Keldani Patrikliği’nin kurulması için berat verilmesini talep ettikleri anlaşılmaktadır. Aksi takdirde Midilli Adası’nın işgal edileceğini de eklemiştir. Osmanlı Devleti’nin tüm diplomatik çabalarına rağmen Midilli 7 Kasım 1901 tarihinde Fransa donanması tarafından işgal edilmiş ve bilahare bir anlaşma imzalanmıştır. Bu konuda bkz. Semih Sefer, *Osmanlı Devleti’nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin Ünver, İstanbul 2017, s. 127-128; Şerife Yorulmaz, “Osmanlı Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 11, 2000, s. 720-721.

⁷⁶ Melek Öksüz, “Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları”, *History Studies*, C. 2/1, 2010, 156-157.

⁷⁷ Mehmet Hacısalihioğlu, “Bitola”, *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 440; Meltem Begüm Saatçı, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ (ed.), Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 562-564; *Makedonya’daki Osmanlı Evrakı*, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s. 13; İlhan Tekeli, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 73; Yakup Ahabab, “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 121-122; Meltem Begüm Saatçı, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004, s. 140; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, Dördüncü

kanlı ayaklanmada iki bin civarında kişinin öldüğü, on altı bin kişinin evsiz kaldığı kaydedilmektedir.⁷⁸ Farklı kaynaklarda ise yaşanan isyan sonucunda yaklaşık beş-altı bin kişinin hayatını kaybettiği, iki yüz köyün yandığı, otuz bin kişinin Bulgaristan'a kaçtığı, yetmiş bin kişinin de evsiz kaldığı bildirilmektedir.⁷⁹ Yaşanan olaylardan sonra 1905'te Selanik ve Manastır'ın nüfusu ciddi ölçüde azalmıştır.⁸⁰

İlinden Ayaklanması sürecinde yaşanan gelişmeler tam bir propaganda ve baskı aracına dönüşmüştü.⁸¹ Ayaklanma sırasında Protestan misyonerler Filibe'de propaganda amacıyla bir bildiri yayınlarak *Müslüman fanatiklerin yine binlerce Hristiyanı katlettikleri, masum ve savunmasız Hristiyanları köylerinden kovdukları, kiliselerini yıktıkları, sadece Manastır civarında bu şekilde boşaltılmış, yakılmış ve hala dumanları tüten yüzlerce Hristiyan köyünün olduğunu* iddia etmişlerdir. Avrupalı diplomatların kayıtsız kaldığı ve hatta Türkleri cesaretlendirdiği ileri sürülen bildirinin ilerleyen satırlarında misyonerlerin asıl niyetleri ortaya çıkmıştır. Bildiride; *bu duruma seyirci kalınamayacağı, bu katliamları önleyebilmenin yegâne yolunun İngiltere'de, Amerika'da ve diğer yerlerdeki Hristiyan kiliselerine mensup bütün Hristiyanların kendi hükümetlerine baskı yaparak bu katliamların durdurulması için harekete geçmeleri gerektiği* ilan edilmiştir.⁸² Bu bildiri resmen Hristiyan dünyasını harekete geçirmek ve Osmanlı Devleti'ne baskıyı artırmak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 173; Zafer Koşlu, "XX. Yüzyılda Balkanlar'da Osmanlı Reform Planları ve Avrupa Müdahalesi: Makedonya Örneği", *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 534.

⁷⁸ Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995, s. 46-47.

⁷⁹ Tekeli, *a.g.e.*, s. 76.

⁸⁰ Kaynaklar nüfusun kilometrekare başına otuz kişiye düştüğünü kaydetmektedir. Aleksandra Yerolimpos, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme (1839'dan 19. Yüzyıl Sonuna)", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Editörler: Paul Dumont- François Georgeon, (çev.) Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 32.

⁸¹ Kruşevo'da Bulgar eşkıyası tarafından çıkarılmak istenen ve bastırılan isyan hakkında Roma gazeteleriyle neşredilen yanlış haberlerin içyüzü hakkında Rumeli Vilayati Müfettişliği tarafından bir açıklama gönderildiği ve bu yalanların tekzip edilmesi hususunun ilgililere tebliğ edilmesinin istendiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, *HR.TH.*, 293/35; diğer örnekler için bkz. Ahabab, *a.g.m.*, s. 119-151.

⁸² Turan, *Avrasya'da Misyonerlik*, s. 115.

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Ayaklanma sonrasında misyonerlerin propaganda faaliyetleri Osmanlı arşiv belgelerine de yansımıştır. Örneğın Rumeli vilayetinden gönderilen tahriratlarda muhtelif bölgelerde Protestan ve Katolik papazların yardım dağıtma işını bahane ederek mezhep değışikliğı maksadıyla ahali arasında dolaştıkları kaydedilmiştir. Hatta Kesriye’de bulunan İngilizlerin de bu tür propaganda ve faaliyetlere giriştikleri haber verilmektedir. 21 Şubat 1904 tarihinde Hariciye Nezareti tarafından, Rumeli Vilayeti Müfettişliğı’ne gönderilen yazıda bu faaliyetlerin incelenerek durumun bildirilmesi istenmiştir.⁸³ Bu emir üzerine Rumeli Umum Müfettişliğı harekete geçmiştir. 12 Mart 1904 tarihli belgeye göre Rumeli vilayetinin çeşitli bölgelerinde dolaşmakta olan bir takım Protestan papazları ile Kesriye taraflarında iane dağıtmakta olan İngilizlerin faaliyetlerinin takip edildiğı bilgisine yer verilmiştir.⁸⁴ Keza 22 Mart 1904 (5 Muharrem 1322) tarihinde Amerikan Board’un Filibe istasyonuna bağılı olarak faaliyet gösteren misyonerler Dr. George Daniel Marsh⁸⁵ ve eşı Ursula Clarke Marsh⁸⁶ iane dağıtmak gerekçesiyle yanlarında iki jandarma eşliğında Edirne, Kırkkilise ve Filibe’de dolaşmışlardır. Ancak görünen sebep muhtaçlara yardım asıl sebep Protestanlığı yaymaktır. Belgedeki misyonerlerin ikisinin de altmış yaşlarını aştıkları, Şark memleketlerinde Protestanlığı öğretmek ve yaymaya memur misyoner cemiyetine mensup oldukları ve ahali arasında *fesad telkini maksadıyla dolaştıkları* dile

⁸³ BOA, *BEO*, 2279/170904, Tarih: 4 Zilhicce 1321 (21 Şubat 1904).

⁸⁴ BOA, *BEO*, 2290/171704, Tarih: 24 Zilhicce 1321 (12 Mart 1904).

⁸⁵ George D. Marsh 1844 yılında Hartford’da doğdu. Iowa College’den ve 1871’de Chicago Teoloji Seminary’den mezun oldu. Misyoner olarak 1872’de Eski Zağra’ya tayin edildi. 1875 yılında Manisa’da Ursula Clarke ile evlendi. 1878 yılında Filibe’ye tayin edildi. 1913 yılında ölene kadar Filibe’de misyonerlik faaliyetlerine devam etti. Bkz. Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, “Memorial records for George D. Marsh,” *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive*, Item #17245, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17245>, (22.05.2019).

⁸⁶ 1845 yılında South Natick’te doğan U. Clarke Marsh, 1864’te Mount Holyeke Seminary’den mezun olmuş, dört yıl eğitimden sonra 1868’de Bursa’da misyonerlik görevine başlamıştır. 1873 yılında Manisa’ya tayin edilmiş, 1875 yılında Georg D. Marsh ile evlenmiştir. 1875’te Eski Zağra’ya, 1884’te ise Filibe’ye tayin edilmiştir. 1917 yılında emekli olarak ABD’ye dönmüştür. 1934 yılında Claremont’ta hayatını kaybetmiştir. Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, “Memorial records for Ursula G.C. Marsh,” *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive*, Item #17248, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17248>, (22.05.2019); *Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions*, Press of Samuel Usher, Boston 1889, s. 29.

GÜRSOY ŞAHİN

getirilmiştir.⁸⁷ Misyonerler tarafından düzenlenen raporlarda ise Manastır istasyonunun bu süreçte düzenli aktivitelerine ara vererek ağırlıklı olarak yardım çalışmalarına yöneldiği kaydedilmektedir. Bu kaynaklarda misyonerlerin 1904 Mart sonuna kadar 61.500 kişiye yardım ettiği dile getirilmektedir.⁸⁸

Amerikalı misyonerler İlinden Ayaklanması sonrası bölgede kimsesiz çocukların sayısının artışı gerekçesiyle Mayıs 1904'te Manastır'ın Salataş mahallesinde bir yetimhane açtılar.⁸⁹ Bu yetimhane adı geçen mahallede Dimitri Perçe'den satın alınan hanede açılmıştı.⁹⁰ Osmanlı arşiv belgelerine göre Manastır'ın Salataş mahallesinde eklentileriyle birlikte bir hanede ABD tebaasından Protestan misyonerler tarafından resmi ruhsat alınmaksızın yetimhane kurulmuştur. Yine belgelerde yetimhanenin bulunduğu hanenin İslam Mahallesi kenarında ve bir cami-i şerif yakınında bulunduğu, 31 Ağustos 1905 (18 Ağustos 1321) tarihinde William P. Clarke adına kaydedildiği anlaşılmaktadır.⁹¹

Manastır'daki ahaliye yardım amacıyla açılan bu yetimhane, Londra merkezli *Bible Lands Missions' Aid Society* adlı İngiliz misyoner cemiyetinin bağışları ile kurulmuştu. Bu nedenle cemiyetin onursal sekreteri W. A. Essery'nin adına izafeten *Essery Memorial Orphanage* adı verilmiştir. Yetimhanenin incelenen süre boyunca yaklaşık otuz çocukla çalışmalarına devam ettiği anlaşılmaktadır.⁹² Konuyla ilgili araştırmalarda ifade edildiği üzere yetimhane açılırken Manastır'da Amerikalıları himaye eden Avusturya konsolosluğundan verilen senette burasının okul ve kilise yapılmayacağı belirtilmiştir. Aynı araştırmada yetimhanenin daha sonra Sultaniye mahallesindeki okulun bir şubesine dönüştürülerek iptidai kısmına öğrenci yetiştirmek üzere yatılı okul haline getirildiği, misyonerlerin bu davranışlarının engellenmesi için 25 Şubat 1907'de Avusturya konsolosluğuna bir tebligatta bulunulmasına rağmen bir netice alınmadığı ifade edilmektedir.⁹³ Ancak söz konusu yetimhanenin yatılı okul haline

⁸⁷ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)*, 215/44, Tarih: 25 Mart 1904 (8 Muharrem 1322).

⁸⁸ Nesterova, *a.g.e.*, s. 99.

⁸⁹ BOA, *ŞD*, 2777/3-6-1, 3-8-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

⁹⁰ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 338; Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123.

⁹¹ BOA, *ŞD*, 2777/3-8-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

⁹² Mary M. Haskell, "Nursing in Mission Stations" *The American Journal of Nursing*, Vol. 8, No. 11 (Aug., 1908), p. 907; Nesterova, *a.g.e.*, s. 99.

⁹³ Alan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, s. 338; Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3123.

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

dönüştürüldüğü bilgisini arşiv belgelerinden teyit etmek mümkün olmamıştır. Fakat yetimhanede barınan çocuklara belirli bir program dâhilinde eğitim verilmesi sebebiyle adeta yatılı okul olarak kabul edilmesi muhtemeldir.

c) Misyoner Kurumlarına Yönelik Vergi Muafiyeti Talepleri

ABD’li misyonerler, Balkanlar’da veya Anadolu’da farklı şehirlerde evler kiralarak resmi izin almaya gerek duymaksızın kilise ve okullar kurmaktaydı. Zaman zaman öyle bir keyfilik görülmekteydi ki okul ruhsatı alınmadan izinsiz olarak eğitim kurumları faaliyete geçirilmekteydi. İzinsiz olarak açılan bu tür yerlerin meşrulaştırılması için ikamet olarak kiralanan evlerin bir bölümü bir süre sonra okul, bir kısmı da kiliseye dönüştürülmekteydi. Osmanlı Devleti ise bu türden izinsiz açılmış misyoner kuruluşlarını kontrol altında tutabilmek için ruhsat alma zorunluluğu getirerek tebaası oldukları ülkelerin konsoloslarına gerekli uyarıları yapmaktaydı.⁹⁴

Hükümet gerek Amerikalı gerekse diğer ülkelerin misyonerlerine ruhsat alma zorunluluğu konusunda aynı kararlılıkla davrandı. Örneğin 1 Şubat 1904 (14 Za 1321) tarihinde İngiliz ve Fransız kadın misyonerlerin gerek Kesriye ve gerek başka yerlerde ikametgâh olarak kullanmak amacıyla kiraladıkları hanelerde devletçe verilen resmi izin olmaksızın mektep veya hastane açmaları yahut ibadethane olarak kullanmalarına kesinlikle müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir. Bu meseleyle ilgili gerekli uyarılar Rumeli Vilayeti Müfettişliği tarafından Manastır vilayetine ve Fransız ve İngiliz konsoloslarına gönderilmiştir.⁹⁵ Fakat bu tavır 1901 yılında Fransa ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmayla sağlanan muafiyetlerin diğer devletlere de örnek teşkil etmesi sebebiyle uzun süreli olmadı.

Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 1901 yılında imzalanan ve yukarıda bahsi geçen anlaşma sadece iki ülke arasında kalmamış diğer devletlere de emsal teşkil etmişti. Diğer devletler de benzer ayrıcalıklar talep

⁹⁴ Songül Ulutaş, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus Sanayi Odası Yayınları-2, Mersin-Tarsus 2015, s. 296-297; Osman Karlangıç, “Adana’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Bu Çalışmalara Müslüman Ulemanın Tepkisine Bir Örnek (1876-1909)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, (Temmuz 2018), s. 178.

⁹⁵ BOA, *Teftişat-ı Rumeli (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR.I.MN.)*, 32/3102, 2, Tarih: 14 Zilkade 1321 (1 Şubat 1904).

etmeye başlamışlardı. Bu anlamda ABD elçiliği, 25 Şubat 1903'te Osmanlı ülkesinde mevcut 400 adet Amerikan kurumunun listesini Osmanlı hükümetine sunarak Fransız kurumlarının yararlandığı haklardan faydalanmak için harekete geçti.⁹⁶ Osmanlı hükümeti, Fransız misyoner kurumlarına tanımak zorunda kaldığı muafiyetleri diğer ülkelere de tanıma niyetinde değildi. Bu nedenle Osmanlı hükümeti 400 kurumdaki oluşun söz konusu listeyi onaylamayacağını Amerikan elçiliğine bildirdi.⁹⁷ Ancak Beyrut'ta bulunan Amerikan donanmasına bağı savaş gemilerinin İzmir'e gelmek üzere harekete geçmesi üzerine,⁹⁸ Osmanlı hükümeti geri adım atarak ABD vatandaşı Ermenilerin serbest bırakılması ve Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesine uyulması şartıyla diğer devletlere verilen hakları Amerikan kurumlarına da tanıyacağını bildirdi.⁹⁹ Zira 12 Ağustos 1904 tarihinde Amerikan donanmasının İzmir'e ulaşması ve tehditvari bir tavır sergilemesi üzerine Osmanlı Hariciye Nazırı 15 Ağustos 1904 tarihinde yürürlükteki kanunlar çerçevesinde ruhsatsız olan Amerikan okullarının da tanınacağını ABD sefaretine bildirdi.¹⁰⁰

Manastır'daki Amerikan kız okulu, gerek Osmanlı ülkesinde *fermân-ı âli* ile açılan Amerikan mekteplerinin yerlerini gösteren 30 Mart 1900 (28 Zilkade 1317) tarihli listede,¹⁰¹ gerek Amerikan elçiliğinin hazırladığı 25 Şubat 1903 tarihli listede gerekse 1905 yılındaki listede yer almakta ve Sultaniye mahallesi, Fil sokakta 1878'de açıldığı ve 23 Haziran 1892'de ruhsatının alındığı bildirilmektedir. İptidai ve rüştiyesi bulunan okulda eğitim yatılı olarak sürdürülmekteydi. 1905'te Rum ve Bulgarlardan oluşun kırk öğrencisi bulunan okulun kurucusu Joan Stephan adlı bir Amerikalı olarak kaydedilmiştir. Bu tarihte toplam yedi öğretmenin görev yaptığı okulun öğretmenlerinin Amerikalı ve Osmanlı tebaasından olduğu

⁹⁶ Öksüz, *a.g.m.*, 158-161; ABD'nin eğitim kurumlarının sayısı hakkında bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 14, S. 3, (1981), s. 88-90; keza Alan, "Amerikan Board Okullarında", s. 467.

⁹⁷ Öksüz, *a.g.m.*, 158-159.

⁹⁸ ABD'ye ait savaş gemilerinin 12 Ağustos'ta Amiral Theodore F. Jewell komutasında farklı sebeplerle İzmir'e gelmesi ve 15 Ağustos 1904'te ayrılması hakkında bkz. Erhan, *a.g.e.*, s. 340.

⁹⁹ Bu anlamda misyoner okullarına Müslüman çocukların kabul edilmemesi, öğretmenlerin iyi hal sahiplerinden seçilmesi, kurumların İslam mahallelerinde bulunmamasına dikkat edilmesi gerekli idi. Bkz. "Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi", *Düstur*, Tertip 1, Cüz-i Sani (C. 2), Matbaa-i Amire, 1289, s. 204-205; Erhan, *a.g.e.*, s. 340; Mutlu, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁰⁰ Mutlu, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁰¹ BOA, *Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezareti Maruzatı (Y.PRK.MF.)*, 4/36, 1-2, Tarih: 28 Zilkade 1317 (30 Mart 1900).

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

anlaşılmaktadır. Kaynaklar mektebin mülk olduğunu öte yandan gerekçesini açıklamadan nizamnamelere uymadığını kaydetmektedir.¹⁰²

Osmanlı hükümeti ile Amerikan Board yetkililerinin 1903 yılından itibaren misyoner kurumlarının muafiyetleri ile ilgili başlayan görüşmeler gergin bir hava içerisinde geçti. İlk etapta misyonerler tarafından sadece on müessese için ruhsat talep edilmişti. Müzakereler sırasında ABD'ye ait eğitim kurumlarının listeleri yeniden incelendi. Nihayet ABD ile 17 Mayıs 1907'de bir anlaşma imzalandı. Anlaşmada diğer devletlerin dinî, hayrî ve eğitim kurumlarına tanınan ayrıcalıklar ABD kurumlarına da tanındı.¹⁰³

17 Mayıs 1907 tarihli anlaşmaya göre Osmanlı hükümeti tarafından tanınan ve ruhsat verilen ABD kurumları řu şekilde idi;¹⁰⁴

-Kayseri ve Talas'ta mevcut erkek ve kız mektepleri ile sıbyana mahsus bahçe mektebi, hastane, eczane ve misyoner ikametina mahsus haneler,

-Tarsus'taki kolej,

-Selanik'te mevcut mabed ve misyoner ikametina mahsus hane ve müştemilatı,

-Selanik'teki sanayi ve ticaret mektebi,

-Van'da erkek ve kızlara mahsus yetimhane, hastane, eczane, mabed ve misyoner ikametina mahsus haneler ile müştemilatı,

-İzmir'de erkek ve kızlara mahsus mektepler,

-Adana'da kız mektebi ve misyoner ikametina mahsus hane,

-Sivas'ta erkek ve kızlara ait mektepler, mabed ve misyoner ikametina mahsus haneler,

¹⁰² Mutlu, *a.g.e.*, s. 314, 321, 326, 352; ayrıca bkz. Adnan Şişman, "XX. Yüzyıl Başlarında Rumeli ve Adalardaki Yabancı Müesseseler", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 1, Haziran 2008-2009, s. 4.

¹⁰³ Öksüz, *a.g.m.*, s. 158-161.

¹⁰⁴ Polat, *a.g.m.*, s. 638-639.

GÜRSOY ŞAHİN

-Maraş'ta kız mektebi, teoloji semineri yani dinî ilim tahsili için mektep ve misyoner ikametine mahsus haneler,

-Beyrut'taki kolej ile müstemilatı.

Anlaşma imzalanmıştı ancak Amerikan sefaretî, Osmanlı hükümetinin tanıdığı muafiyetlerin sadece yukarıda adı geçen on kurumla sınırlı olmasını kabul etmek istemedi. Bu sırada Osmanlı hükümeti gümrük vergilerine %3'lük zam yapmayı planlamakta idi. Bunun üzerine ABD sefaretî, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerinde yapmayı planladığı zamma karşılık okulları pazarlık konusu yaptı. ABD'li yetkililer gümrük vergisi zammını, diğer kurumlara da muafiyet tanınması ve ruhsat verilmesi karşılığında kabul edeceklerini dile getirdi. Bu durum şüphesiz oldukça dikkat çekicidir. Osmanlı hükümetinin ekonomik hamlelerinde okullarının muafiyetlerinin tanınması bir koz olarak önüne konuldu. Öte yandan ABD müesseselerinin listeleri sürekli yenilendi. Örneğin 25 Mayıs 1907 tarihinde bu kez 1903 yılındaki 400 kurumluk liste üçte bir oranında azaltılarak ikinci bir defter hazırlandı ve diğer devletlere tanınan haklardan yararlanma hakkı talep edildi. Osmanlı yetkilileri 25 Mayıs 1907 tarihinde ikinci listeyi de tasdik etti.¹⁰⁵

Osmanlı Devleti'nin onaylamak zorunda kaldığı son listede yer alan ve haklarında tahkikat yapılan kurumlar arasında Manastır'da bir mektep, bir yetimhane ve misyoner ikametine mahsus meskenler bulunduğu görülmektedir. Bu kurumların ruhsatları ve vergi muafiyetleri konusu bir süre resmi yazışmalara mevzu olmaya devam etmiştir. Diğer kurumlarda olduğu gibi meseleye Amerikan sefaretî dâhil olmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Hariciye Nazırı imzasıyla 3 Aralık 1907 (20 Teşrinisani 1323) tarihinde 2371 numara ile Sadarete bir yazı yazılmıştır. Yazıya göre, yapılan incelemelerde vergiden muaf olacak ABD kurumlarının bir süre önce tespit edildiği ancak Manastır'daki kuruma yönelik bir vergi muafiyeti kaydının olmadığı tespit edilmiştir.¹⁰⁶ Keza bu gibi müesseselerin kuruldukları yerlerin *asar-ı hayriye ve mahallat-ı İslamiye ve kal'a ve emâkin-i emiriyeye* yakın olup olmadıkları¹⁰⁷, bina olundukları arsaların ne tür araziden olduğu

¹⁰⁵ Manastır'da bu dönemde Amerikalılara ait bir okulun dışında ikisi de Fransızlara ait olan üç tane yabancı okulun faaliyet gösterdiği ifade edilmelidir. Mutlu, *a.g.e.*, s. 328, 330, 377.

¹⁰⁶ BOA, *BEO*, 3203/240204, Tarih: 29 Şevval 1325 (5 Aralık 1907).

¹⁰⁷ Dikkat çekeceği üzere hükümet, misyoner kurumlarının nerelerde kurulduğuna özellikle dikkat etmekte idi. Örneğin Daire-i Sadaret Tahrirat Kaleminden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 13 Mart 1912 (24 Rebiülevvel 1330) tarihli belgede Manastır Vilayeti'nde

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

mahallinde tahkik edilerek gereken kanuni muamelenin gerçekleştirilmesi ve buna gore resmi ruhsata bağlanması gerektiği ifade edilmiştir. Konuyla ilgili Manastır vilayetinden bilgi istenmiş ve Şehirdeki misyoner kurumlarından vergi talep edilmekte olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan Hariciye Nezareti, Manastır'daki misyoner kurumlarının resmi ruhsata bağlanmasının talep edildiğini, gerekli tahkikatın da yürütülmekte olduğunu, adı geçen kurumun gelir getiren bir yer olmadığını ve doğrudan doğruya messis olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Hariciye Nezareti, Sadarete gönderdiği yazıda Manastır'daki misyoner kurumları ile ilgili devam etmekte olan incelemeler tamamlanıncaya kadar söz konusu kurumlardan vergi talep edilmemesinin uygun olup olmadığını da sormuştur. Nezaret, süreçle ilgili Amerikan sefaretinin bilgilendirildiğini de belirtmiştir.¹⁰⁸

Hariciye Nezareti'nin 3 Aralık 1907 tarihli hususi tezkiresine Sadrazamlık Mektubi Kaleminden gönderilen cevabi yazıda, Amerikan sefaretinden Hariciye Nezareti'ne gönderilen ve Amerikan Board isimli misyoner cemiyetine ait olan emlakdan Manastır'da bulunan mektebin, resmi ruhsata bağlı olmadığı, Bâb-ı Âli'ce muamelesinin sürmekte olduğu, mevcut Şartlara göre ruhsat verilene kadar vergi muafiyeti hususunda resmi aften yararlanmasının ise uygun olmadığı bildirilmiştir.¹⁰⁹

Amerikan sefaretı konunun takipçisi olmuş ve Manastır'da Amerikan Board isimli misyoner cemiyetine ait bulunan kız mektebi, misyonerlerin ikametine mahsus hane ile müştemilatı ve yetimhanenin adı geçen cemiyet adına kaydı, harç oğenmeksizin hane kayıtlarının yapılması ve kurumun vergi ve diğer yükümlülüklerden muafiyeti hususunda bir takrir vermiştir. Bunun zerine söz konusu kurumun vergi muafiyeti mevzusu 25 Şubat 1909 (3 Safer 1327) tarihinde yeniden gündeme gelmiştir.¹¹⁰ Defter-i Hakani Nezareti'nden alınan 25 Ocak 1909 (3 Muharrem 1327) tarihli tezkirede adı geçen yetimhanenin kayıtlarının suretleri incelenmiştir.

İlbasan'da Amerika tebaasından Erikson ile eşi Elisabet'in istimlak etmek ve Amerikalı misyoner Mösyö William Pit adına satın alınmak istenilen arsanın daha önce yine adı geçen misyoner ile mensup olduğu Protestan misyonerleri adına satın alınmak istendiği ifade edilmiştir. Ancak söz konusu arazinin, kasabaya ve Manastır-İlbasan yoluna hakim bir konumda olduğu, ayrıca askeriyece ehemmiyeti haiz bir mevkiye bulunan ve askeri makamlarca ihtiyaç duyulduğu için istimlak edilerek bir askeri bina yapılacak olan arsaya da bitişik olduğu ifade edilmiş ve askeri mahzurundan dolayı arsanın ferağı ertelenmiştir. BOA, *BEO*, 4015/301073, Tarih: 24 Rebiülevvel 1330 (13 Mart 1912).

¹⁰⁸ BOA, *BEO*, 3203/240204, Tarih: 29 Şevval 1325 (5 Aralık 1907).

¹⁰⁹ BOA, *BEO*, 3203/240204, Tarih: 29 Şevval 1325 (5 Aralık 1907).

¹¹⁰ BOA, *BEO*, 3499/262408, Tarih: 4 Safer 1327 (25 Şubat 1909).

GÜRSOY ŞAHİN

Yetimhanenin üzerinde bulunduğu arsanın mülk olduğu anlaşılmıştır. Dinî kurumların emlak vergisinden muafiyeti gibi örneklerin bulunduğu ancak misyoner ikametlerine mahsus hanelerin vergiden istisna edileceğine dair iradede açıklık olmadığı kaydedilmiştir. Buna göre misyoner kurumlarından kız mektebi ile yetimhane dışındaki hanelerin tekâlif-i emiriyye ile mükellef oldukları belirtilmiştir.¹¹¹

Defter-i Hakanî Nezareti'nin değerlendirmelerinin ardından mesele Şura-yı Devlet'e intikal etmiştir. Şura-yı Devlet meseleyi ayrıntılı olarak görüşmek için Mülkiye Dairesine bir mazbata hazırlatmıştır. 27 Mart 1909 tarihli Mülkiye Dairesi mazbatasındaki görüşleri alınmak üzere 28 Mart 1909 (15 Mart 1325) tarihinde Dâhiliye, Hariciye, Maliye ve Defter-i Hakani Nezaretlerine havale edilmiştir. Mülkiye Dairesinin hazırladığı mazbata görüşmeye temel teşkil etmiştir. Şura-yı Devlet toplantısında Mülkiye Dairesinin hazırlanmış olduğu bu mazbatanın yanında Defter-i Hakani Nezareti'nden ulaşan tezkire, Manastır vilayetinden konu hakkında alınan bilgi, Hariciye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e havale edilen 22 Kasım 1908 (27 Şevval 1326) tarihli tezkire ve ekleri ile ABD sefaretinden verilen takrir incelenmiştir.¹¹²

Söz konusu belgelerde Manastır'da resmi makamlarca Amerikalılara ait müesseseler hakkında çıkarılmış muafiyetlere dair bir kayıt bulunmadığı görülmüştür. Değerlendirmelerde ilk olarak bu kurumlar için daha evvel yapılması gereken işlemlerin halledilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu meyanda kurumların cami, mescit veya hayır amacıyla tesis edilmiş eserlere yakınlıkları, İslam mahallesinde olup olmadığı, kaleye yakın olup olmadığı, idari işlevi bulunan devlet kurumlarına yakın olup olmadığı ve bina oldukları arsaların hangi tür araziden olduğunun saptanması gerektiği ifade edilmiştir. Bu işlemlerin ardından kanuni muamelenin gerçekleştirilmesi kararı hatırlatılmıştır. Şura-yı Devlet'te ilgili nezaretlerin ve özellikle Manastır vilayetinden alınan 30 Nisan 1908 (17 Nisan 1324) tarihli tahrirattaki bilgilerin ışığında son değerlendirmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan değerlendirmelerden sonra nizamnamelere aykırı olarak Manastır kasabasında Ekşimezar (Sultaniye) mahallesi Fil sokağında Protestan cemaatinin erkek ve kız çocuklarına mahsus mektebin vilayet makamından verilen 23 Haziran 1892 (11 Haziran 1308) tarihli ve on yedi numaralı ruhsatname ile Amerika devleti tebaasından Mösyö John W. Baird

¹¹¹ BOA, *BEO*, 3526/264416, s. 2, Tarih: 9 Rebiülevvel 1327 (31 Mart 1909).

¹¹² BOA, *BEO*, 3526/264416, Tarih: 9 Rebiülevvel 1327 (31 Mart 1909).

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

namıdiğer Yuvan veledi Estephan Baird¹¹³ tarafından tesis olunduğu anlaşılmıştır. Misyoner ikametine tahsis edilen hanelerin de John W. Baird'in *müstearına muvâzaaten* kaydedildiği bildirilmiştir. Ayrıca adı geçen mektebin İslam mahallesinde olmadığı, civarında mescit ve cami-i şerife vesaire mübarek mekân bulunmadığı, okula İslam çocuklarının devam etmediği de anlaşılmıştır.¹¹⁴

Amerikan okulu yanında misyonerlerin açtığı yetimhanenin durumu da Şura-yı Devlet'te müzakere edilmiştir. Buna göre Salataş mahallesinde Mayıs 1904 (Mayıs 1320) tarihinde müştemilatı ile birlikte Amerikan Board misyonerleri tarafından resmi ruhsat alınmaksızın bir yetimhane açılmıştır. Ancak adı geçen hanenin İslam mahallesi kenarında ve bir cami-i şerif yakınında bulunduğu anlaşılmıştır. Yetimhanenin 31 Ağustos 1905 (18 Ağustos 1321) tarihinde William P. Clarke adına kayıtlı olduğu ifade edilmiştir.¹¹⁵

Yukarıda kaydedilen tüm bilgiler ışığında Şura-yı Devlet'in 31 Mart 1909 (18 Mart 1325) tarihli toplantısında bir karar alınmıştır. Bu kararda Manastır vilayetinde bulunan Amerika kız mektebi ve yetimhanenin vergiden muaf olduğu ancak misyoner hanelerinin vergiye tabi olduğu ifade edilmiştir. Bu durum Manastır vilayetine bildirilmiştir.¹¹⁶ Bunun üzerine ABD sefaretı tekrar harekete geçmiş ve 6 Şubat 1910 tarihinde bir muhtıra vermiştir. Bu muhtırada Amerikan dinî ve mezhebî müesseseleriyle misyonerlerin ikametgâhlarının vergiden muaf olduğu halde, bunlardan vergi talep edildiği, bu durumun yeniden değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Konuyla ilgili değerlendirmeler sonucunda 6 Şubat 1910 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Manastır vilayetine gönderilen yazıda vilayette bulunan kız mektebi ve yetimhanenin vergiden muaf olduğu ancak misyoner hanelerinin vergiye tabi olduğu yinelenmiştir.¹¹⁷

¹¹³ Bazı kaynaklarda bu isim Osmanlıca yazılışından dolayı "Yuvan Estephan", bazılarında "Yuvan veledi Estephan Baird" bazı kaynaklar da ise "Joan Stephan" şekliyle kaydedilmiştir. *Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye, 1316 Sene-i Hicrisine Mahsustur*, s. 1194-1195; BOA, ŞD, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909); Mutlu, *a.g.e.*, s. 314, 321, 326, 352.

¹¹⁴ BOA, ŞD, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

¹¹⁵ BOA, ŞD, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

¹¹⁶ BOA, *Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUİ.)*, 54-1/58, Tarih: 25 Muharrem 1328 (6 Şubat 1910).

¹¹⁷ BOA, *DH.MUİ.*, 54-1/58, Tarih: 25 Muharrem 1328 (6 Şubat 1910).

III) Manastır'da Misyonerlerin Dinî Kitap Basım ve Dağıtım Faaliyetleri

Misyonerler faaliyet gösterdikleri bölgelerde açtıkları eğitim kurumları yahut yetimhaneler yanında Protestanlığın tebliği amacıyla kitap basım ve dağıtım faaliyetleri de yürütmekteydi. Örneğin 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında bölgede yaşanan kargaşaya rağmen misyonerlik ve kitap dağıtım faaliyetlerini yürüten misyonerler, Manastır'daki 120 ilçe ve köyü dolaşarak dinî yayınlar dağıtmışlardı.¹¹⁸ Ancak misyonerler, mahalli yetkililer tarafından kitap dağıtımlarının kontrol edilmesinden rahatsızlık duymaktaydılar. Arşiv belgelerine göre 1884/1885 (1299), 1886/1887 (1302) ve 1896/1897 (1312) yıllarında Maarif Nezareti'nin konuyla ilgili nizamnamelerine uygun olarak Dersaadet'te, Arnavutça olarak Latin ve Yunan harfleriyle Tevrat, İncil, Hristiyanlık akaidi ve dinî mevzular hakkında kitap veya broşür basımı gerçekleştirilmişti. Söz konusu eserler Manastır vilayetinde bir süre sorun yaşanmadan dağıtılmıştır. Ancak misyonerlere göre dinî eserlerin dağıtımını hususunda son zamanlarda İlbasan'da mahalli hükümet yetkilileri engel çıkarmaya başlamışlardır. Bu durum Manastır'da Amerikan tebaasının hukukunu gözetmeye memur olan Avusturya konsolosu ve Amerikalı misyonerler tarafından Osmanlı hükümeti yetkilerine iletilmiş ve eskiden olduğu gibi dinî kitap dağıtımının devam etmesini istemişlerdir. Bunun üzerinde Osmanlı yetkilileri 5 Eylül 1903 (12 Cemaziyelahir 1321) tarihinde resmi ruhsat ile basımı gerçekleştirilen İncil vs. dinî kitapların dağıtımının serbest olduğunu, fakat mezhep propagandası yapılmasına müsaade edilemeyeceğini bildirerek bu konuda ilgili makamları uyarmıştır.¹¹⁹

Yukarıda bahsedilen anlamda bir başka sorun 19 Eylül 1903 (6 Eylül 1319) tarihli belgede dile getirilmiştir. Dinî kitap satmak için İşkodra'dan İlbasan'a gelen Atnas Sasi isimli şahsın bir çuval içerisinde bulunan doksan beş adet Arnavutça kitabına ve bazı evraka mahalli hükümet yetkilileri tarafından el konulmuştur. Devreye Manastır'da Amerikan tebaasının hukukunu gözetmeye yetkili olan Avusturya konsolosu girmiştir. Kitapların incelenmesi tamamlanınca Arnavutça kaleme alınan dinî kitapların Amerikan misyonerlerine ait olduğu anlaşılmıştır. Yapılan incelemelerden sonra kitaplardan sadece kırk tanesinin nizamnamelere uygun olarak basıldığı geri kalanların ise usulsüz olduğu anlaşılmıştır.

¹¹⁸ Alan, "Avrupa Türkiyesi Misyonu", s. 3113.

¹¹⁹ BOA, *TFR.I.MN.*, 16/1565, Tarih: 12 Cemaziyelahir 1321 (5 Eylül 1903).

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Nizamnamelere uyan kitaplar Manastır Maarif Müdürlüğü'nün evrak kalemine teslim edilmiştir. Müdürlük söz konusu kitapları Amerikan Board misyoneri Mösyö Lewis Bond'a teslim edecektir.¹²⁰

Benzer şekilde 5 Mart 1904 (21 Şubat 1319) tarihinde İngiliz ve Amerikan misyoneri tarafından bastırılarak Maarif Nezareti tarafından onaylanmak ve Manastır Maarif Müdürlüğü'nün mührünü taşımak şartıyla satılmalarında izin verilen bilumum İncil (enacil-i erbaa), Tevrat veya mezhepler hakkında bilgi veren kitapların satışına bazı bölgelerde engel olduğu haber alınmıştır. Bunun üzerine Manastır Maarif Müdürlüğü tarafından nizamnamelere uygun şekilde basılmış ve satılmakta olan kitapların satışına engel olunmaması gerektiği ilgililere bildirilmiştir.¹²¹

Esasen yürürlükteki mevzuat gereği dinî kitap satan bayilerin her sene mahalli belediye dairelerinde ruhsatnamelerini yenilemeleri gerekmekte idi. Bu durum masraf gerektirdiği için misyonerlerin itirazlarına sebep oldu.¹²² Amerikalı Protestan misyonerlerin Manastır, Üsküp, Yanya ve İşkodra'da dinî kitap satmak amacıyla tesis ettikleri dört adet bayileri bulunuyordu. Bu bayilerin her sene mahalli belediye dairelerine ruhsatnamelerini yenilemeleri zorunluydu. Ancak bayilerin her sene ruhsatnamelerini yenilemesi ciddi masraflara sebep olduğundan misyonerler ruhsatnamelerin süresinin sınırsız olması gerektiğini savunuyorlardı. Bunun üzerine sorun Sadaret makamına iletildi. Konuyla ilgili değerlendirmelerin ardından 28 Nisan 1904 (15 Nisan 1320) tarihinde Sadrazam Ferid Paşa imzasıyla Manastır vilayetine gönderilen yazıda, misyonerlere ait kitap satan bayilerin bazı kayıt ve şartlar dışında kitap satmalarının uygun olmayacağı, bayilerin geçmiş durumlarının zaptiyelerce incelenmesi gerektiği, ellerinde bulunan kitapların mahalli hükümet yetkilileri tarafından istenildiği zaman usulüne uygun muayene ve teftiş olunacağı ve bayilerin ellerinde başka bir kitap görülür veya kendilerinde pulsuz bir halde rastlanır ise derhal haklarında gerekli kanuni işlemlerin ve takibatın icra edileceği bildirilmiştir. Keza vilayet makamı tarafından özel mevkiler ile mahalli şartlara göre istisna edilecek bazı bölgelere gitmeyeceklerine dair mahallerindeki maarif dairelerince her bir misyonerden ayrı ayrı kefil senedi alınması, hüviyetlerinin tespit edilmesi ve bu bilgilerin kaydedildikten sonra vilayette muhafaza edilmesi gerektiği

¹²⁰ BOA, *TFR.I.MN.*, 18/1731, Tarih: 26 Cemaziyelahir 1321 (19 Eylül 1903).

¹²¹ BOA, *TFR.I.MN.*, 197/19694, Tarih: 17 Zilhicce 1321 (5 Mart 1904).

¹²² BOA, *Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.)*, 125/103, s. 1, Tarih: 12 Safer 1322 (28 Nisan 1904).

bildirilmiştir. Yazıda ayrıca bayilerden biri değişmedikçe haklarında zaptiyece sadece rutin işlemlerin gerçekleştirilmesi gerektiği Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetlerine tebliğ edilmiştir. Bu karar hakkında Dahiliye Nezareti ile Maarif Nezareti bilgilendirilmiştir.¹²³

Esasen Amerikan Board'un üzerinde önemle durduğu Manastır ve Makedonya genelinde Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde sağlanan başarının elde edilemediği anlaşılmaktadır.¹²⁴ Bölgedeki misyonerlik faaliyetleri devam ederken 1912 yılında Balkan Savaşları başlamıştır.¹²⁵ Ancak misyonerler bölgedeki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Amerikan Board örgütünün Manastır'daki merkezinin faaliyetleri 1921 yılına kadar devam etmiş, ancak Manastır şehrinin Sırbistan Krallığına bağlanması sebebiyle aynı yıl bölgedeki Protestan misyonerlik çalışmaları Bulgaristan'daki bir başka Protestan örgüt olan Metodist Misyona devredilmiştir.¹²⁶

Sonuç

Manastır, Selanik ve Kosova vilâyetlerini kapsayan Makedonya, XIX. ve XX. yüzyılda Balkanlar'ın en stratejik bölgelerinden birisi idi. Araştırma alanını oluşturan Manastır şehri ise Selanik ve Kosova gibi önemli bir merkez olup farklı etnik ve dinsel unsurların bir arada yaşadığı bir Osmanlı şehri idi. Sahip olduğu stratejik önemi sebebiyle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlar'da etkili olmak isteyen Avrupalı devletlerin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisini çeken şehir önce Katolik bilahare Protestan misyonerlerin faaliyet alanı haline gelmiştir.

Amerikan Board misyonerleri herhangi bir bölgeye gittiklerinde mutad olduğu üzere Protestanlık propagandası yapmak için eğitim, sağlık ve

¹²³ BOA, *Y.A.RES.*, 125/103, s. 1, Tarih: 12 Safer 1322 (28 Nisan 1904).

¹²⁴ Arzu Taşcan, "XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya'nın Avrupa Türkiyesi'nde "Dini Görünümlü" Siyasî Nüfûz Mücadelesi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, (Mayıs 2015), s. 52-53; Şahin, "XIX. Yüzyılın Sonları", s. 333-336.

¹²⁵ Feyza Kurnaz Şahin, "İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S. 10, (Aralık 2018), s. 286-307.

¹²⁶ James L. Barton, "The Effect of the War on Protestant Missions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, (Jan., 1919), s. 3; Lory - Popovic, *a.g.m.*, s. 60, 76; *The American Board Missions in The Near East*, 1922, s. 24; Turan, "American Protestant", s. 121.

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTESTAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

basın-yayın alanlarında faaliyet göstermekteydiler. Bu bağlamda 1873 yılında Avrupa Türkiyesi Misyonu'na bağılı olarak kurulan Manastır istasyonunda 1878'de kızlar için bir yatılı okul, 1904'te bir yetimhane açıldı. Keza bölgede dini kitap ve broşür dağıtımı da gerçekleştirilen çalışmalar arasındaydı.

Amerikalı misyonerlerin Balkanlar'da teşkilatlanmalarındaki temel hedef bölgede Protestanlığı yaymaktı. Bunun için öncelikle Bulgarları Protestanlaştırma çabası içerisine girildi. Bulgarların yanında Makedonyalılar ve Arnavutlar da misyonerlerin hedef kitlesi arasındaydı. Misyonerler, Protestanlığı yayarak bölgedeki ABD nüfuzunu belirgin hale getirmeye çalışılmakta idiler. Diğer taraftan 1902 yılında Osmanlı hükümeti tarafından kurulan Rumeli Umumi Müfettişliği'ni başarısız göstermek de amaçları arasında yer almaktaydı. Böylece bölgeye olan müdahale kolaylaşacaktı.

Amerikan Board misyonerlerinin başlangıçtaki amaçları ile bölgeye geldikten sonra şekillenen rasyonel amaçları arasında farklılaşma olduğu ifade edilmelidir. Hatta misyonerlerinin Manastır ve genel olarak Makedonya'da bazı kazanımlar elde etmekle birlikte tam anlamıyla umduklarını bulamadıkları görülmektedir. Bölge halkının misyonerlere ilgi göstermemesi, Bulgarların ulusal eğitimlerine önem vermeleri, Makedonya'da yoğun bir şekilde yaşanan Fransız, Rus ve Avusturya siyasi rekabeti, Rum Ortodoks Kilisesinin tepkisi ve direnişini Amerikalı misyonerlerin bölgede etkili olmalarını engellemiştir. Misyonerlerin bölgedeki faaliyetlerini sınırlandıran bir diğer neden ise Makedonyalıların beklentileridir. Bu noktada Protestanlığın din ve dünya görüşü olarak Makedonyalılara ağır geldiğı ifade edilebilir. Keza Amerikan okullarında İngilizce eğitim verilmesi, personel yetersizliğı, ekonomik problemler, misyonerlerin yerel bir çok dili bilmesi gerekliliğı Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerini sınırlı hale getirmiştir. Ancak bölgenin etnik ve kültürel yapısının çeşitliliğı, ABD ve Avrupalı devletlerin bölgede nüfuz elde etme çabaları misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülmesini mümkün kılmıştır.

GÜRSOYŞAHİN

KAYNAKLAR

1) Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 2279/170904, Tarih: 4 Zilhicce 1321 (21 Şubat 1904).

BEO, 2290/171704, Tarih: 24 Zilhicce 1321 (12 Mart 1904).

BEO, 3203/240204, Tarih: 29 Şevval 1325 (5 Aralık 1907).

BEO, 3499/262408, Tarih: 4 Safer 1327 (25 Şubat 1909).

BEO, 3526/264416, s. 2, Tarih: 9 Rebiülevvel 1327 (31 Mart 1909).

BEO, 4015/301073, Tarih: 24 Rebiülevvel 1330 (13 Mart 1912).

Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye Dairesi (DH.MUI.), 54-1/58, Tarih: 25 Muharrem 1328 (6 Şubat 1910).

Hatt-ı Hümayun (HAT), 1213/47508, Tarih: H-29-12-1246 (10 Haziran 1831).

Hariciye Tahran (HR.TH.), 293/35.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD), 2030/8, Tarih: H. 18-03-1316 (6 Ağustos 1898).

ŞD, 2777/3-6-1; 2777/3-8-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

Tefişat-ı Rumeli (Rumeli Müfettişliği) Manastır Evrakı (TFR.I.MN.), 32/3102, 2, Tarih: 14 Zilkade 1321 (1 Şubat 1904).

TFR.I.MN., 16/1565, Tarih: 12 Cemaziyelahir 1321 (5 Eylül 1903).

TFR.I.MN., 18/1731, Tarih: 26 Cemaziyelahir 1321 (19 Eylül 1903).

TFR.I.MN., 197/19694, Tarih: 17 Zilhicce 1321 (5 Mart 1904).

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.), 215/44, Tarih: 25 Mart 1904 (8 Muharrem 1322).

Yıldız Perakende Evrakı Maârif Nezareti Maruzatı (Y.PRK.MF.), 4/36, 1-2, Tarih: 28 Zilkade 1317 (30 Mart 1900).

Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES.), 125/103, s. 1, Tarih: 12 Safer 1322 (28 Nisan 1904).

2) Düstur ve Salnâmeler

“Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi”, *Düstur*, Tertip 1, Cüz-i Sani (C. 2), Matbaa-i Amire, 1289.

Manastır Vilayetine Mahsus Salnâme, Birinci Defa, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır (R.) 1305/1889-1890.

Manastır Vilayetine Mahsus Salnâme, İkinci Defa, Manastır Vilayet Matbaası, Manastır (H.) 1308/1890-1891.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, 1316 Sene-i Hicrisine Mahsustur, Birinci Defa Olarak Tertip Olunmuştur, Matbaa-i Amire, 1316.

3) Raporlar ve Araştırma Eserleri

AÇIKSES, Erdal, “Osmanlı Devleti’ndeki Misyonerlik Faaliyetleri ile İlgili Bir Değerlendirme (İki Merkezden Örnekler)”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, S. 38, Yıl 7, Mart-Nisan 2001, s. 935-947.

_____, “Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi”, *Türkler*, C. XIII, (edt.) Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002.

_____, *Amerikalıların Harput’taki Misyonerlik Faaliyetleri*, TTK Yayını, Ankara 2003.

AHBAB, Yakup, “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *KAREN Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2015, C. 1, S. 1, s. 119-151.

GÜRSOYŞAHİN

AKALIN, Berrin, “Ottoman-American Relations, Francis Hopkins Smith and Armenian Issue”, *Journal of International Education and Leadership*, Vol. 5, Issue 1, Spring 2015, s. 1-28.

AKGÜN, Seçil, “Amerikalı Misyonerlerin Anadolu’ya Bakışları”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 3, 1992, s. 1-16.

_____, “Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı”, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu*, (28.X-1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-352.

_____, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, C. V, TTK Yayını, Ankara 1994, s. 2121-2145.

ALAN, Gülbadi, “Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri”, *İslâmî Araştırmalar (Journal of Islamic Research)*, C. 20, S. 4, 2007, s. 464-475.

_____, “Avrupa Türkiyesi Misyonunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Teşkilatlanması ve Eğitim Faaliyetleri”, *Yeni Türkiye, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-III*, Sayı: 68, Mart-Haziran 2015, s. 3108-3130.

_____, “Osmanlı Ülkesinde Amerikan Board Kadınları”, *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I*, (edt.) Osman Köse, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2016, s. 711-751.

_____, *Amerikan Board’ın Merzifon’daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, TTK Yayını, Ankara 2008.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Protestan Okulları*, TTK Yayını, Ankara 2015.

ALAN, Gülbadi - DİNÇER, Mehtap, “Amerikan Board Misyonerlerinin Samokov’daki Teşkilatlanma ve Çalışmaları”, *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri 2*, (edt.) Z. Gölen - A. Temizer, Gece Kitaplığı Yay., Ankara 2017, s. 757-794.

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

ANDERSON, Rufus, *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. I, Congregational Publishing Society, Boston 1872.

_____, *History of the Missions of the American Board of Commissioners Foreign Missions to the Oriental Churches*, C. II, Congregational Publishing Society, Boston 1872.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1990)*, C. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 10. baskı, Ankara 1994.

_____, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK Yayını, Ankara 1991.

AYDIN, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yay., İstanbul 2008.

BABACAN, Hasan, *Ermeni Sorunu Üzerine Makaleler*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını, Afyonkarahisar 2007.

BARTON, James L., "The Effect of the War on Protestant Missions", *The Harvard Theological Review*, Vol. 12, No. 1, Jan., 1919, s. 1-35.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I, Kısım I, Dördüncü Baskı, TTK Basımevi, Ankara 1991.

CLARKE, James Franklin, *Bulgaria and Salonica in Macedonia*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1895.

_____, *Sketch of the European Turkey Mission of the American Board*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston 1901.

DALYAN, Murat Gökhan, "Amerikan Misyonerliğinde Kadın ve Kadının Rolü (Ortadoğu Örneği)", *Turkish Studies*, Vol. 6/2, Spring 2011, s. 341-358.

EDDY, Davis Brewer, *What Next in Turkey; Glimpses of the American Board's Work in the Near East*, The American Board, Boston 1913.

GÜRSOYŞAHİN

ERHAN, Çağrı, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2015.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

GÜNGÖR, Erol, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Yayını, İstanbul 1999.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Bitola”, *Encyclopaedia of Islam*, 3rd ed., Leiden-Boston-Brill, 2014, s. 54-57.

HASKELL, Mary M., “Nursing in Mission Stations” *The American Journal of Nursing*, Vol. 8, No. 11, Aug., 1908, s. 907-910.

İZCİ, Eyüp - DALYAN, Murat Gökhan, “19. Yüzyıl Misyonerlik Anlayışına Göre Kadın Eğitimi (ABCFM’in Türkiye’deki Uygulamaları), 2. Uluslararası Bir Bilim Kategorisi Olarak “Kadın” Edebiyat, Dil ve Kültür Çalışmalarında Kadın Sempozyumu Bildiri Kitabı, C. I, (yay. haz. Ö. Akkaynak - İ. Abbasova), Adnan Menderes Üniversitesi Yay., Aydın 2010, s. 239-244.

KARLANGIÇ, Osman, “Adana’da Misyonerlik Faaliyetleri ve Bu Çalışmalara Müslüman Ulemanın Tepkisine Bir Örnek (1876-1909)”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 7, Temmuz 2018, s. 176-194.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa Topraklarında Amerikan Misyoner Faaliyetleri”, *Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 539-551.

_____, *Anadolu’daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayını, Ankara 2000.

KOYLU, Zafer, “XX. Yüzyılda Balkanlar’da Osmanlı Reform Planları ve Avrupa Müdahalesi: Makedonya Örneği”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 529-560.

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğan Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1959.

KURNAZ ŞAHİN, Feyza, “İngiliz Büyükelçiliği Yıllık Raporlarında Balkan Savaşları ve Türkiye (1912-1913)”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, C. 5, S.10, Aralık 2018, s. 286-307.

Makedonya'daki Osmanlı Evrakı, (Proje Yöneticisi: İsmet Binark, Yayına Hazırlayanlar: Orhan Sakin, Uğurhan Demirbaş), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 1996.

MOJZES, Paul, “Congretional/Methodist Church in Macedonia”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, Vol. 38, Iss. 1, 2018, s. 31-62.

MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul 2005.

NESTEROVA, Tatyana, *American Missionaries Among the Bulgarians: 1858 - 1912*, Boulder, New York 1987.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2. baskı, İstanbul 1999.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 14, S. 3, 1981, s. 87-96.

ÖKSÜZ, Melek, “Osmanlı Topraklarında Hukuki Statü Arayışı ve Varlık Mücadelesinde Amerikan Kurumları”, *History Studies*, C. 2/1, 2010, s. 147-187.

POLAT, İlknur, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Bellekten*, C. LII, Sayı: 203, Ağustos 1988, s. 627-652.

POOLE, Stanley Lane, *Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları*, (çev.) Can Yücel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

GÜRSOYŞAHİN

SAATÇI, Meltem Begüm, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı*, C. I, (edt.) Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam-Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 553-567.

_____, *Makedonya Sorunu (1903-1913)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2004.

SEFER, Semih, *Osmanlı Devleti'nde Faaliyet Gösteren Banker Lorando ve Tubini Aileleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Metin Ünver, İstanbul 2017.

Seventy-Ninth Annual Report of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, Press of Samuel Usher, Boston 1889.

SEZER, Ayten, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. II, (edt.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 181-191.

STRONG, William E., *The Story of The American Board, An Account of The First Hundred Years of The American Board of Commissioners for Foreign Missions*, The Pilgrim Press, Boston 1910.

ŞAHİN, Gürsoy, “Türk-Ermeni İlişkilerinin Bozulmasında Amerikalı Misyonerlerin Rollerini Üzerine bir İnceleme”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ermeni Özel Sayısı*, C. VII, S. 1, (Haziran 2005), s. 184-207.

_____, “XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Makedonya’da ABD’nin Bir Müdahale Aracı: Protestan Misyonerler”, *History Studies*, C. 11, S. 1, Şubat 2019, s. 319-345.

_____, “XX. Yüzyılın Başlarında Manastır vilayetinde Suç ve Asayişe Dair Bazı Tespitler”, *Osmanlı Dönemi Balkanlar’da Kültürel ve Sosyal Hayat*, (edt.) Z.Gölen - A.Temizler, Gece Kitaplığı Yayını, Ankara 2018, s. 341-396.

ŞİŞMAN, Adnan, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Uşak’ta Montanizm’e Dair Çalışmalar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, S. 2, Aralık 2001, s. 1-6.

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

_____, “XX. Yüzyıl Başlarında Rumeli ve Adalardaki Yabancı Müesseseler”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I, S. 1, Haziran 2008-2009, s. 1-10.

TAŞCAN, Arzu, “XIX. Yüzyılda Amerika, İngiltere ve Rusya’nın Avrupa Türkiyesi’nde “Dinî Görünümlü” Siyasî Nüfüz Mücadelesi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 2, S. 5, Mayıs 2015, s. 32-59.

TEKELİ, İlhan, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, (İlhan Tekeli-Selim İlkin), 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 67-77.

TEMİZER, Abidin, “Van’da Amerikan Board Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Amerikan Hastanesi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, C. II, S. 2, 2013, s. 169-204.

The American Board Missions in The Near East, From the Annual Report of 1922.

The Missionary Herald at Home and Abroad, Vol, LXXIX (79), Jan. 1883, No. 1, s. 10.

TOKAY, Gül, *Makedonya Sorunu Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, Afa yayınları, İstanbul 1995.

TOZLU, Necmettin, “Misyonerlik Faaliyetleri ve Eğitim”, *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu, Özel Sayısı II*, S. 38, Yıl 7, Mart-Nisan 2001, s. 920-934.

TSANOFF, Vladimir A., *Reports and Letters of American Missionaries, Referring to The Distribution of Nationalities in The Former Provinces of European Turkey, 1858-1918*, Sofia 1919.

TURAN, Ömer, “American Protestant Missionaries and Monastir, 1912-17: Secondary Actors in the Construction of Balkan Nationalisms”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 36, No. 4 (Oct. 2000), s. 119-136.

_____, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. II, (edt.) Güler Eren, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 1999, s. 204-214.

_____, *Avrasya'da Misyonerlik*, ASAM Yay., Ankara 2002, s. 101.

ULUTAŞ, Songül, *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*, Tarsus Sanayi Odası Yayınları-2, Mersin-Tarsus 2015.

ÜNLÜ (SARI), Mucize, *Manastır Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı (1873-1912)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Emin Yolalıcı, Samsun 1996.

YEROLİMPOS, Aleksandra, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme (1839'dan 19. Yüzyıl Sonuna)", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, (Editörler: Paul Dumont- François Geogon), (çev.) Ali Berktaş, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 31-59.

YORULMAZ, Şerife, "Osmanlı Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 11, 2000, s. 697-768.

4) İnternet Kaynakları

"American School for Girls building in Monastir," Digital Exhibits of the Archives and Special Collections, <https://snap.mtholyoke.edu/?r=173663&k=c7a9571f18>, (09.01.2019).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for John W. Baird," *American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16674*, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16674> (14.12.2018).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Ellen R. Baird," *American Research Institute in Turkey, İstanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16673*, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16673> (22.05.2019).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), İstanbul, "Memorial records for Sophia Crawford," *American Research Institute in Turkey, İstanbul Center*

MANASTIR ŐEHİRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16812, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16812> (14.12.2018).

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Edward W. Jenney," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #17012, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17012>, (14.12.2018).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Lewis, Jr. Bond," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16736, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16736>, (14.12.2018).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Mary L. Matthews," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #17254, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17254>, (20.01.2019).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for George D. Marsh," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #17245, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17245>, (22.05.2019).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Ursula G.C. Marsh," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #17248, <http://www.dlir.org/archive/items/show/17248>, (22.05.2019).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Memorial records for Fannie G.R. Bond," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #16735, <http://www.dlir.org/archive/items/show/16735>, (24.05.2019).*

Amerikan Bord Heyeti (American Board), Istanbul, "Personnel records for Harriet Cole," *American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11987, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11987>, (20.01.2019).*

http://asteria.fivecolleges.edu/findaids/mountholyoke/mshm720_bioghist.html, (20.01.2019).

GÜRSOY ŞAHİN

<https://ascdc.mtholyoke.edu/exhibits/show/marymatthews/americanschoolfor girls>, (20.01.2019).

<https://ascdc.mtholyoke.edu/exhibits/show/marymatthews/marymatthewstim eline>, (22.05.2019).

“Miss Cole and three students reading outside a vine-covered building,” Digital Exhibits of the Archives and Special Collections, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:37934>, (09.01.2019).

“Miss Rada Pavlova with four students outside a building,” Digital Exhibits of the Archives and Special Collections, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:37925>, (09.01.2019).

MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

EKLER

EK-1. 1903 Yılında Manastır'daki Amerikan Yatılı Kız Okulunun Genel Görünümü

GÜRSOY ŞAHİN

EK-2. Manastır'da Amerikan Yatılı Kız Okulunda Görevli Öğretmenlerden Harriet L. Cole İngilizce Dersinde (1900)

“Miss Cole and three students reading outside a vine-covered building,” *Digital Exhibits of the Archives and Special Collections*, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:37934>. (09.01.2019).

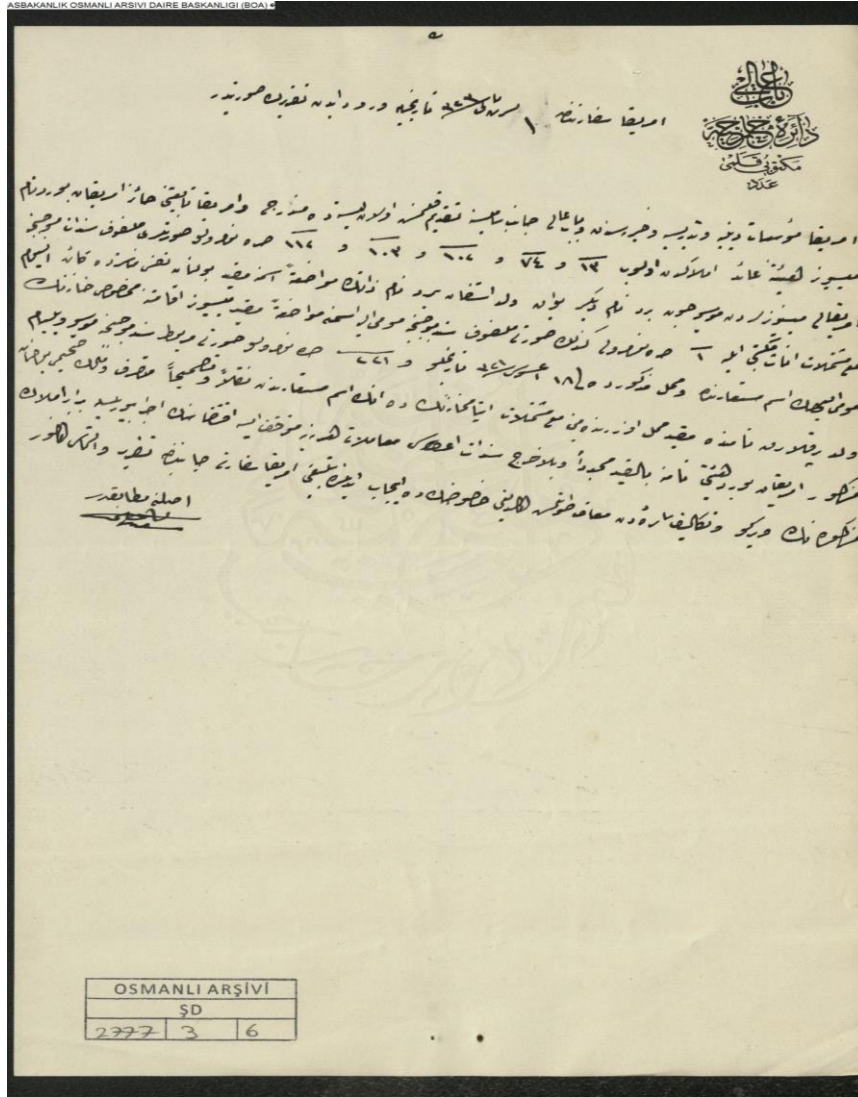
EK-3. Manastır'da Amerikan Yatılı Kız Okulunda Görevli Öğretmenlerden Rada Pavlova Coğrafya Dersinde (Haziran 1899)

“Miss Rada Pavlova with four students outside a building,” *Digital Exhibits of the Archives and Special Collections*, <https://compass.fivecolleges.edu/object/mtholyoke:37925>, (09.01.2019).

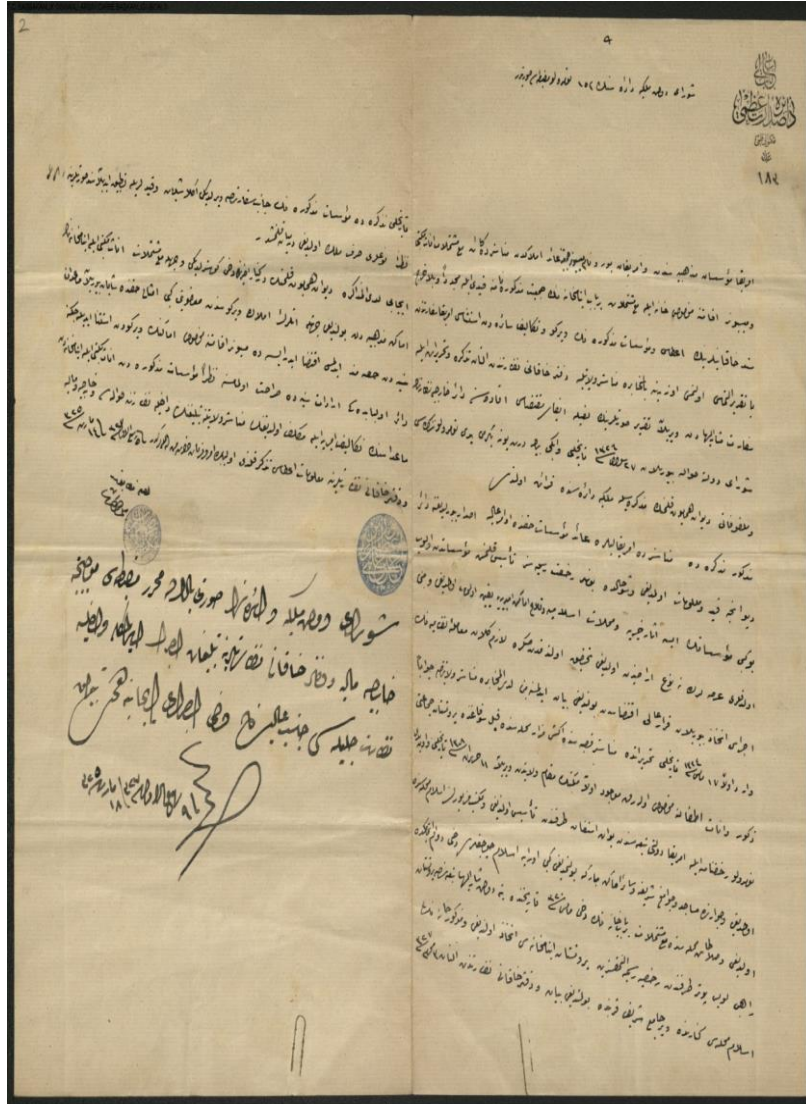
MANASTIR ŞEHRİNDE AMERİKALI PROTETAN MİSYONERLER VE FAALİYETLERİ
(1873-1913)

EK-4. Manastır'da Amerikan Board Cemiyeti'ne Ait İnas Mektebi, Yetimhane ve
Misyoner İkametine Mahsus Hanelerin Cemiyet Adına Kaydı Hakkında Talepler

BOA, ŞD, 2777/3-6-1, Tarih: 5 Rebiülevvel 1327 (27 Mart 1909).

EK-5. Manastır'da Bulunan Amerikan Dinî Kurumlarının Vergiden Muafiyeti İle İlgili Talepler

DH.MUL.00054.1.00058.002

BOA, DH.MUL., 54-1/58, Tarih: 25 Muharrem 1328 (6 Şubat 1910).